

Belysning af de konkurrencemæssige vilkår, som færøsk landbrug er konfronteret med fra importerede landbrugs- og fødevarer, særlig fra overføringstøttet produktion i EU og EØS.

En rapport udarbejdet på opdrag af Búnaðarstovan

Mads Randbøll Wolff

26. JUNI 2016

Indhold	
Forord	2
Indledning	3
Baggrund	6
Konklusioner og anbefalinger	8
Det færøske landbrugs konkurrencemæssige vilkår	18
Det færøske landbrug i tal.	18
Offentlig støtte til landbruget på Færøerne	23
Det færøske landbrugs udfordringer.....	24
Udviklingen i OECD, EU, Norge og Island.....	27
Frihandelsaftaler, EU, Island, EFTA og andre.....	34
Samhandel.....	36
Kilder til inspiration	38
OECD: The New Rural Paradigm	39
Ny Nordisk Mad.....	40
Bioøkonomi.....	42
Cirkulær Økonomi	44
FN's Verdensmål.....	46

Forord

Nærværende rapport er udarbejdet på bestilling af Búnaðarstovan og leverer en belysning af de konkurrencemæssige vilkår for det færøske landbrug samt anbefalinger til, hvordan det færøske landbrug kan udvikles.

Rapporten er opbygget i tre hoveddele:

1. del: Indledning, Baggrund, Konklusioner og anbefalinger
2. del: Det færøske landbrugs konkurrencemæssige vilkår
3. del: Kilder til inspiration

For at få forståelsen for anbefalingerne og den konkurrencemæssige situation, er det ikke strengt nødvendigt, at læse den samlede rapport og 3. del kan udelades, om end det naturligvis anbefales at læse den samlede rapport.

Rapporten er udarbejdet af Mads Randbøll Wolff, som gennem de sidste knap 20 år har han beskæftiget sig med forhold vedrørende bæredygtig udvikling, landbrug, fiskeri og skovbrug, bioøkonomi, Ny Nordisk Mad og grøn omstilling. Gennem ansættelser i det danske fødevareministerium, som udsendt til den danske ambassade i Frankrig og som seniorrådgiver ved Nordisk Ministerråd, har han haft ansvar for policy design, rådgivning og eksekvering inden for stort og skiftende sagsområder på lokalt, nationalt og internationalt niveau. I 2015 stod han i spidsen for etableringen af en dansk tænketank med fokus på bæredygtighed og resiliens, og har siden 1. januar 2016 drevet sin egen rådgivningsvirksomhed med fokus på alle aspekter af bæredygtig udvikling i både privat og offentligt regi og ikke mindst brobygningen imellem offentlige og private aktører.

Indledning

”Hvis man ikke går til yderligheder, er der ingen grund til at gå” skulle den danske kunstner Asger Jorn have sagt. Deri ligger ikke nødvendigvis, et udsagn om at søge radikale løsninger, men snarere et udsagn om, at gør man forsøget på at skabe noget, så skal man gøre det ordentligt. Færøerne har mulighederne for at gøre det ordentligt. Men det kommer ikke af sig selv. Det kræver ansvar og initiativ fra forskellige aktører; klar politisk ledelse, initiativ fra erhverv, organisationer og civilsamfund, samarbejde, nytænkning og vilje til at gå ned ad nye stier med udgangspunkt i de særlige forhold, som gør sig gældende på Færøerne.

Er viljen, ansvaret og initiativet til stede, er det ikke urimeligt, at opstille store ambitioner. På baggrund af mit arbejde, mine undersøgelser, analyser og møder med repræsentanter fra forskellige dele af det færøske samfund, er det min overordnede anbefaling, at omsætte Landsstyrets ambitioner, som udtrykt i koalitionsaftale om regeringsgrundlag, til en målsætning om, at antallet af beskæftigede i det færøske landbrug fordobles fra de nuværende omkring 100 personer til omkring 200 i løbet af 5 til 10 år.

Det er ikke blot en realistisk ambition, det er også en ambition, som er forbundet til en vis nødvendighed. Det færøske landbrug er i dag reduceret til et meget lille erhverv, ikke blot økonomiske set, men især i forhold til, at antallet af beskæftigede i landbruget er så lavt, at det i de kommende år vil blive sværere og sværere overhovedet at opretholde en professionel landbrugsproduktion. Det er nu, der skal handles, hvis ikke det færøske landbrug stille og roligt skal forsvinde. Ambitionen er derfor ikke kun et spørgsmål om, at fordoble beskæftigelsesgraden, det er også en ambition om at genopbygge et stolt erhverv.

Nærværende rapport giver ikke et endeligt svar på, hvordan det kan gøres, og hvor de enkelte arbejdspladser kan findes. Men den giver forhåbentlig et svar på, hvad der skal til, og anviser også nogle forslag til konkrete tiltag, som kan etablere de første nye arbejdspladser. Det er dog vigtigt at understrege, at skal ambitionen indfries, kræver det meget mere end en handlingsplan: Det kræver vilje i det færøske samfund, som ikke kan planlægges udefra. Formålet med rapporten er derfor også mere at skabe inspiration, at anvise mulige konkrete tiltag og ikke mindst at kickstarte fremtiden.

Landbrugs- og madforsyningspolitik er i Europa knyttet til økonomisk omfordelingspolitik, hvor subsidier, diverse tilskudsordninger, told- og afgiftssatser bruges til at understøtte forskellige politiske målsætninger. Disse målsætninger er dog ikke altid baseret på fælles målsætninger, men afspejler i højere grad forskellige typer af økonomiske interesser. Årsagerne hertil er mangfoldige, overordnet set, kan det dog ses som et udtryk for, at spørgsmålene om landbrug og madforsyning handler om meget mere end det at producere nogle konkrete varer. Landbrugs- og madforsyningspolitik handler

blandt andet om madforsyningssikkerhed, sundhed, miljø, arbejdspladser, landdistriktsudvikling, kultur, fællesskab og identitet. I en stadig mere globaliseret verden med konstant stigende samhandel udviskes mange af disse betydninger dog. Mad reduceres til internationale handelsvarer, hvor det væsentlige er spørgsmålet om markedsadgang med fokus på tekniske handelsbarrierer, kontrol, told, eksportkreditter etc.

Det efterlader ofte en lokalbaseret produktion i en kritisk tilstand, hvor konklusionen ofte bliver, at det ikke kan betale sig at opretholde produktionen, hvorefter der rationaliseres og effektiviseres med tab af diversitet, arbejdspladser og lokal økonomi som følge.

Globaliseringen kan og bør ikke bekæmpes. Globaliseringen medfører en lang række positive gevinster, dette gælder især for fiskeriet, men medfører også udfordringer i forhold til den lokale økonomi. Dette ser jeg som essensen i den færøske regerings ønsker til en ny landbrugspolitik, som kan være med til at øge outputtet fra det færøske landbrug og som understreger, at globale muligheder ikke blot handler om store og eksportorienterede løsninger, men i stigende grad også kommer til at handle om lokale muligheder for den lokale økonomi.

Det handler altså ikke om, at begrænse globaliseringen og indføre nye barrierer, men om politiske virkemidler, som tilskynder til, at værdien af den færøske landbrugsproduktion øges.

I den sammenhæng er det vigtigt at have et godt kendskab til de reelle konkurrencevilkår, som den lokale produktion er konfronteret med fra de importerede varer. Men det er samtidig også vigtigt, at kunne sætte sig nye mål og finde nye muligheder i en ny tid.

OECD har studeret OECD landenes landdistriktspolitikker. Konklusionen er, at disse først og fremmest er indrettet som kompensationsinstrumenter. Det vil sige, at formålet er, at kompensere for strukturudvikling inden for produktionen, centralisering og fraflytning af arbejdsplads fra periferien til centrum og lignende. Som følge heraf anbefales, at der arbejdes for at etablere et nyt paradigme inden for landdistriktspolitikken, som i stedet for at være baseret på kompensation, skal baseres på investeringer. Dette er en tænkning, hvor der lægges vægt på, hvordan der kan investeres i et givent landdistrikts/områdes/regions menneskelige og naturlige ressourcer. Det vil være oplagt at se på mulighederne for, at transformere fokus i den færøske landbrugspolitik over mod at investere i nye muligheder. Investeringer kan komme i form af offentlige midler, risikovillig kapital, nye former for finansiering (crowd funding og lignende) og endelig gennem ændrede efterspørgselsmønstre, men det kræver også at der gøres en aktiv indsats for at identificeres nye muligheder. Hermed mener jeg ikke, at der fra politisk hold skal ske en detailplanlægning, og at der er landsstyret, som skal fastlægge hvilke konkrete initiativer, der kan igangsættes. Det er derimod væsentligt, at

landsstyret sætter en ramme og klargør de overordnede mål, at de politiske virkemidler og instrumenter tilpasses til rammen og målene, men at rammen udfyldes af civilsamfundet.

På baggrund af notatets fokus på den økonomiske og produktionsmæssige konkurrencesituation, vil notatet derefter fokusere på identifikation af potentielle fokusområder for det færøske landbrug. Herunder forslag til konkrete tiltag som kan iværksættes i det færøske samfund.

Til identifikation af fokusområderne vil der blive trukket på erfaringerne fra arbejdet med OECD's arbejde med The New Rural Paradigm, Ny Nordisk Mad, Bioøkonomi/grøn omstilling og Cirkulær Økonomi. Derudover vil der blive søgt at skabes referencer til FN's Verdensmål, som blev vedtaget i september 2015.

Mit eget ønske med analysen og notatet er, at bidrage til, hvordan den færøske landbrugspolitik kan udvikles således, at den er med til at skabe økonomisk aktivitet på det yderste skær. Vi taler ikke om storskala produktion, men om en produktion, som er med til at skabe sociale og økonomiske aktiviteter under hensyn til miljøet.

Færøerne er i en europæisk sammenhæng en perifer region. Men i en færøsk sammenhæng er Færøerne centrum for omkring 50.000 mennesker. Hvordan kan en udvikling af landbrugspolitikken være med til at styrke mulighederne for et færøsk samfund i balance og positiv udvikling og samtidig forbedre muligheden for at flere kan leve det gode liv. Det er de grundlæggende spørgsmål, som belyses i nærværende notat.

Jeg vil gerne takke Tróndur Gilli Leivsson, Búnaðarstovan for godt samarbejde og samspil i forbindelse med udarbejdelsen af rapporten. Også tak til de mange, som med allerstørste gæstfrihed og åbenhed tog imod mig, da jeg besøgte Færøerne i februar i år. Det har været et meget berigende og spændende arbejde, at udarbejde nærværende rapport, og det er mit håb, at den ikke bare vil blive taget godt imod på Færøerne, men at den også vil inspirere til at styrke ambitionerne i og omkring det færøske landbrug. Tiden er moden, og mulighederne er mange.

Mads Randbøll Wolff

Vanløse den 26. juni 2016

Baggrund

I september 2015 tiltrådte Færøernes nye regering. Regeringen er baseret på en koalition, som i sit regeringsgrundlag præsenterede sine ambitioner for landbrugs- og fødevarerområdet med følgende ord:

Greið mál skulu setast fyri landbúnaðin. Dentur skal leggjast á vaksandi framleiðslu av føroyskum vørum - mjólkurdráttum, rávørum til matstovuvinnu, ull og skinn til klæðnavinnu, ferðavinnuupplivingar osfr.

Landbúnaðarlóggavan skal nútímansgerast. Brúksskylda skal vera á almennari jørð fyri at bóta um móguleikarnar at framleiða meira. Fíggjarmóguleikar til landbúnaðin skulu tryggjast, og bótast skal um móguleikarnar at menna fakligar førleikar og útbúgvingar.

Min oversættelse: Der skal sættes klare mål for landbruget. Vægten skal lægges på at øge produktionen af færøske varer – mejeriprodukter, råvarer til restaurationsbranchen, uld og skind til tekstilindustrien, turisme osv.

Landbrugsloven skal moderniseret. Brugspligten på fæstejorde skal reetableres med henblik på at styrke mulighederne for at øge landbrugsproduktionen. Landbruget må sikres adgang til finansiering og der må skabes bedre rammer for at udvikle kompetencer og uddannelsesprogrammer.

Formålet med nærværende notat er, at analysere og beskrive den eksisterende situation for det færøske landbrug; produktionsmæssigt og økonomisk (herunder i forhold til samhandel, told og subsidier) samt at præsentere mulige bud på hvilke realistiske udviklingspotentialer det kan identificeres i forhold til en bæredygtig færøsk arealanvendelse. Med brug af betegnelsen bæredygtig forstås en arealanvendelse, som evner at tilgodese miljøforhold, driftsøkonomi og lokal beskæftigelse og værdiskabelse.

Hovedvægten af analysen ligger på at afdække og præsentere de konkurrencemæssige vilkår, som færøsk landbrug må forholde sig til fra de importerede landbrugs- og fødevarer, særlig fra produktion i EU og EØS. Notatet skal bruges som et fagligt bidrag til en ny landbrugspolitik på Færøerne.

Fokus i notatet er på økonomiske forhold og udviklingsmuligheder. Regeringsgrundlagets opmærksomhed på modernisering af lovgivningen og kompetence og uddannelsesprogrammer, vil blive berørt i forbindelse med konkrete anbefalinger, men vil ikke være et selvstændigt fokusområde i nærværende notat.

Sagt med andre ord, er formålet med notatet, at bidrage til arbejdet med at omsætte koalitionsaftalens ord til konkret handling. Nærværende rapport vil

bidrage direkte eller indirekte til diskussionerne af følgende indsatsområder fra koalitionsaftalen:

- *Turisterhvervet*
- *Landbrugs og fødevarereproduktion*
- *Et rent og rigt miljø*
- *Dynamiske små-øer og bygder*

Konklusioner og anbefalinger

Set ud fra en ren økonomisk betragtning er det at drive landbrug på Færøerne formentlig ikke det mest oplagte valg. At etablere sig som landmand på Færøerne i dag kræver en vis portion mod og dedikation. Sådant har det ikke altid været, der var en gang, hvor landbrugsproduktionen havde en anden betydning og position. Det var før det moderne, industrialiserede og eksporterende landbrug blev dominerende i Europa, og dermed gjorde en lokalbaseret produktion på et sted som Færøerne til et trængt erhverv. Det kunne færøsk landbrug ikke være med i, for hvor er de store flade arealer med perfekt jord og klimaforhold til stordrift? Ja de findes, men bare ikke på Færøerne.

Betyder det så, at der ikke er grund til at opretholde landbrugsproduktion på Færøerne? Nej, det gør det ikke, der er masser af gode grunde til at opretholde og udvikle produktionen både af lokale og globale hensyn.

Der er ikke tvivl om, at det færøske landbrug er genstand for en relativt hård konkurrencemæssig situation. Det er der flere grunde til, men den dominerende er, at Færøerne ikke har de samme grundlæggende naturgivne betingelser for at drive en stor og effektiv landbrugsproduktion, som man finder i store dele af Europa, og for den sags skyld også i Norge og Island. Derfor er det væsentligt at understrege, at skal landbrugsproduktionen ikke bare opretholdes men også udvikles, så må det ske med udgangspunkt i de betingelser der er, og ikke med et billede af, at landbrugsproduktion kræver noget andet end man har.

For ellers kan vi hurtigt komme frem til en konklusion - med udgangspunkt i en ren økonomisk analyse - at det er begrænset, hvor meget af det færøske landbrug der kan betale sig, forstået på den måde, at det formentlig oftest vil være økonomisk fordelagtigt at importere produkterne frem for at lade dem producere på Færøerne.

Men en sådan analyse baserer sig på en tilgang, som udelukkende ser på produktionsomkostninger og pris, og dermed udelader værdien og betydningen af lokale arbejdspladser, kulturelle og sociale forhold for et godt liv. For ikke at tale om de miljømæssige forhold.

Det færøske landbrug producerer i hovedsagen fårekød og mejeriprodukter. Konkurrencesituationen for de to produktionsgrene er vidt forskellig. Blandt andet som følge af, at fåreavlen primært leverer unikke produkter, som ikke produceres andre steder, og som der er stor lokal efterspørgsel på, men også fordi, fåreavlen for en stor dels vedkommende ikke agerer under professionelle erhvervsvilkår. Det betyder så igen, at produktionen som sådan økonomisk set ikke er presset, men at den heller ikke udnytter sit potentiale og at det samtidig må konstateres store miljømæssige udfordringer ved produktionen. Fåreavlen er stor og meget betydningsfuld, hvad var en færøsk striktrøje uden fårene, og hvad var det færøske køkken uden ræstkjøt. Som kulturel og socialt fænomen

er fåret helt centralt. Men produktionen er forbundet med store bæredygtighedsmæssige udfordringer, miljømæssigt såvel som økonomisk. Miljømæssigt i forhold til problemer med erosion og ubalance i forhold til foderproduktionen og økonomisk i forhold til at produktionen kun skaber begrænset økonomisk værdi.

Malkekvægsproduktionen er anderledes; produktet er ikke unikt og produktionen er professionel. Beslutningen fra 1984 om at gøre Færøerne selvforsynende med mælk har været effektiv, den virker. Udfordringen i dag er, at sikre denne selvforsyning og øge bæredygtigheden i produktionen. Der bør sættes ind i forhold til at styrke økonomien omkring produktionen, sikre miljømæssige og dyrevelfærdsmæssige gevinster, bedre foderproduktion og udnyttelse.

Da Danmark efter krigen i 1864 mistede ca. en tredjedel af sit areal, igangsattes en udvikling inden for landbruget under mottoet *Hvad udad tabes, skal ind ad vindes*. Effekten var en enorm produktivitets gevinst. Om end den havde sine miljømæssige udfordringer, så ligger der noget ganske interessant i mottoet, som også kan have en vis gyldighed for Færøerne, kort fortalt, fokuser på de naturgivne og menneskelige ressourcer, invester i dem, og skab nye muligheder.

Ovenstående fører til følgende overordnede anbefalinger til det politiske niveau:

- Fastlæg en **politisk ambition** om **at fordoble** antallet af beskæftigede i landbrugssektoren på Færøerne fra omkring 100 beskæftigede til omkring 200 beskæftigede.
- Fastlæg en målsætning om at drive og udvikle en **landbrugsproduktion, som miljømæssigt, socialt og økonomisk er bæredygtig**. Det vil sige, at produktionen sker under respekt for miljøet, at produktionen generer arbejdspladser og bidrager til livet på Færøerne og at produktionen økonomisk hænger sammen.
- **Tilpas subsidier og tilskudsordninger således at de virker til at fremme ovenstående ambition og målsætninger**. Diskussionen om subsidier kan med fordel orienteres mod at skabe en udvikling, som gør at landbruget kan udvikles i en positiv retning, i overensstemmelse med OECDs arbejde om at investere i de stedværende ressourcer.
- **Nedsæt en følgegruppe**, som løbende følger med, overvåger, anbefaler og peger på nye muligheder.

Det anbefales endvidere, at det politiske niveau tager initiativ til, at der igangsættes målrettede indsatser på specifikke områder. Det politiske ansvar vil være, at sætte mål og fastlægge en ramme, og gennem embedsapparatet at

tage initiativ til at igangsætte de fornødne tiltag i tæt dialog med og involvering af de relevante partnere. De første fem anbefalinger omhandler decideret landbrugsproduktion, og må være udgangspunktet for en flerårig indsats til genrejsning af et stort landbrugserhverv på Færøerne. De fem indsatser fremstår ikke i prioriteret rækkefølge, men vi kommer ikke uden om, at jorden er nøglen til landbrug og nøglen til at skabe et færøsk landbrug, som udvikler sig økonomisk, miljømæssigt og socialt bæredygtigt:

- Igangsæt en målrettet indsats med henblik på at bringe den **indmarksjord** som ligger ubrugt hen i omdrift igen. Med udgangspunkt i Búnaðarstovans forestående belysning af den samlede ikke anvendte indmarksjord, anbefales det, at der også laves en vurdering af disse arealers dyrkningsmæssige og afgrødemæssige potentiale i en moderne landbrugssammenhæng. Udarbejd på baggrund heraf en handlingsplan for nyopdyrkning af jordbrugsarealer og definer en kvalitativ standard for disse som kan understøtte en alsidig og fremadrettet landbrugsdrift med væglægning af egenproduceret grovfoder og andre afgrøder. Invester samtidig i vidensopbygning på henholdsvis både jordbrugssiden og på teknologisiden.
- Skab en bæredygtig løsning for **fåreavlen**. Antallet af moderfår er på et kritisk højt niveau, som dels skaber jord erosion, og dels ikke sikrer en optimal drift. Start eventuelt med et forsøg på en af øerne, hvor interessenterne involveres i en løsning, som nedbringer antallet af moderfår. Effekten heraf må afdækkes gennem monitorering i forhold til miljøpåvirkning og i forhold til den forventede positive effekt i antallet af lam pr. moderfår. En reduktion af antallet af moderfår bør have høj prioritet, både af økonomiske og miljømæssige årsager. I forlængelse heraf, skal det naturligvis også anbefales, at det allerede etablerede fokus på uld fortsættes.
- I samarbejde mellem myndigheder, mælkeproducenter, mejeriet, slagteriet, restaurationserhvervet og andre relevante udvikles en handlingsplan til etablering af en færøsk højkvalitetsproduktion af **kalvekød fra tyrekalve**. I dag skydes omkring 4-500 tyrekalve ved fødslen. Brug denne ressource til at igangsætte en produktion af højkvalitets færøsk kalvekød.
- Etabler en færøske **foderforsyningsstrategi** og før den ud i livet. Foder i husdyrproduktionen er både økonomisk og miljømæssigt kilde til store udfordringer, og udgør et væsentligt element i at udvikle et mere bæredygtigt landbrug på Færøerne. Strategien bør derfor udvikles i tæt samspil med udfordringerne i forhold til ikke anvendt indmark, fåreavlen, malkekvægsavlen, en potentiel tyrekalveproduktion og grøntsagsproduktionen. Strategien bør have to

hovedprioriteter, nedbring importen af foder, da det er en økonomisk byrde, og øg produktionen af færøsk foder. I forhold til det færøsk producerede foder, vil det være relevant at undersøge, hvilke andre foderkilder, som kan identificeres, eksempelvis dyrkning af byg, hestebønner, tang som foderkilde, eller restprodukter fra andre produktioner, som ikke udnyttes i dag, eksempelvis mask fra bryggeriet.

Kan anvendelse af importeret foder reduceres? Til fåreavlen importeres en stor mængde kraftfoder til fodring i den sidste del af drægtighedsperioden. Erfaringer fra andre lande, herunder Island, viser dog, at antallet af får pr. hektar har betydning i forhold til antallet af lam pr. moderfår. Et relevant spørgsmål er derfor, om en samlet reduktion af antallet af moderfår, samlet set vil kunne give en bedre økonomi i fåreavlen. Hertil kan muligvis indvendes, at en stor del af den færøske fåreavl, ikke nødvendigvis er afhængig af en god driftsøkonomi, da fåreavlen som oftest er en hobby, hvor finansiering kommer fra andre økonomiske aktiviteter som blandt andet fiskeriet. Men set fra en samlet færøsk interesse synes det relevant, dels af hensyn til miljøet. Det store antal moderfår er med til at skabe erosionsproblemer, og dels af hensyn til at skabe flere jobs inden for fåreavlen.

Kan produktionen af færøsk foder udvides for derved at reducere behovet for importeret foder, og at skabe øget værdi i det færøske landbrug?

Som inspiration til øget selvforsyning af foder, kan henvises til indsatser som finder sted blandt andet i det nordiske samarbejde. I forlængelse af det nordiske bioøkonomi arbejde, er der blevet etableret et samarbejde med fokus på, at erstatte importeret sojabønneprotein med lokalt produceret hestebønneprotein til dyrefoder, det kan man læse lidt mere om på dette link fra Århus Universitet:

<http://mbg.au.dk/aktuelt/nyhed/artikel/nye-hesteboennesorter-til-dansk-produktion-af-protein/>

At erstatte importeret sojabønneprotein med lokalt produceret protein er i stigende grad ved at komme på dagsordenen i blandt andet Danmark og Norge. Et konkret eksempel fra Danmark findes på Bornholm, hvor der årligt importeres kraftfoder til en af værdi af ca. 100 mio. kr. På få år har man øget produktionen af hestebønner, som i år skønnes at udgøre en værdi på 10 mio. kr. Det er ikke en u-besværlig løsning, men det kan lade sig gøre. Og ud over den reducerede transport og andre forhold, betyder produktionen, at 10 mio. kr. bliver på Bornholm og i det bornholmske landbrug, frem for at blive sendt til soja producenterne i Sydamerika.

- I samarbejde med landbruget, restaurationsbranchen, myndighederne og innovationsagenter udvikles en handlingsplan til udvikling af den færøske **grøntsags og gartneriproduktion**. I dag finder der en kartoffel produktion sted, som leverer omkring 20 procent af det færøske forbrug. Udviklingen i den færøske restaurationsbranche gennem de senere år har ført til en stigende opmærksomhed på kvaliteten og den gastronomiske værdi i den færøske grøntsagsproduktion. Med andre ord, der er tilsyneladende en vilje og efterspørgsel på flere færøske grøntsager, end der produceres. Imidlertid er der udfordringer forbundet hermed, restaurationsbranchen og grøntsagsproduktionen synes ikke at være synkroniseret. Det er derfor oplagt at se på mulighederne for hvordan udviklingen i restaurationsbranchen kan få en positiv afsmittende effekt på grøntsagsproduktionen. Grøntsagsproduktion kan være en fornuftig sidebeskæftigelse til kvæg eller fårehold, og en øgning af værdien af grøntsagsproduktionen kan derfor bidrage til at styrke økonomien i landbruget.

Ovenstående fem anbefalinger vedrørende indmarksjord, fåreavl, tyrekalvekød, foderforsyning og grøntsagsproduktion er ikke isolerede indsatser, men bør ses i sammenhæng, da der er stor grad af sammenhæng områderne imellem.

For at øge udviklingen og ikke mindst idegenereringen, kan der med fordel også fokuseres på indsatser, som ikke nødvendigvis foregår direkte i selve landbruget, men som omfatter forhold, der på forskellige vis, kan bidrage til at øge værdiskabelsen i og omkring det færøske landbrug fra uddannelse til forarbejdning:

- At drive landbrug i dag og være i stand til at møde de stigende krav omgivelserne stiller, kræver et vist grundlæggende **uddannelsesniveau**. Aktuelt er der i lovgivningen formuleret specifikke krav til uddannelsesniveau for at drive landbrug på fæstejord. Men der har også udviklet sig en praksis med at dispensere for uddannelseskravene. Som følge af landsstyrets ambition om at øge landbrugsproduktionen på Færøerne bør dispensationsmulighederne fremover omgås med største forsigtighed. I udgangspunktet bør det således slet ikke gives flere dispensationer Der bør endvidere defineres nye uddannelsesmæssige krav til at drive landbrug, og der bør igangsættes initiativer, som giver mulighed for at de, som allerede er i erhvervet, tilbydes fornøden opgradering og de, som er på vej ind i erhvervet, hjælpes til at opnå det rette uddannelsesniveau. Uddannelseskravet må især fokusere på markdrift og –forbedring, planteavl samt husdyrhold i et nordatlantisk perspektiv. Der findes flere muligheder for at opnå landbrugsuddannelser eksempelvis i Danmark og Norge, men det bør også undersøges, om det vil være muligt at udvikle fælles nordatlantiske uddannelser og efteruddannelser inden for nordatlantisk landbrugsdrift.

- Styrk **efterspørgslen på færøske landbrugsprodukter**. Færøske landbrugsprodukter oplever i disse år en stigende efterspørgsel. Men produktionen har svært ved at følge med, og der udestår en strategisk overvejelse om, hvordan den stigende efterspørgsel kan omsættes til en investering i udviklingen af en bæredygtig produktion. Undersøg derfor mulighederne for gennem strategiske indsatser over flere år, at arbejde med partnerskaber fra bord til jord. Anbefalingen er derfor, at etablere to strategiske "madfællesskaber" på Færøerne, hvor det ene arbejder med efterspørgslen fra restaurationsbranchen og det andet arbejder med efterspørgslen fra offentlige institutioner. Fordelen ved disse madfællesskaber er, at efterspørgslen fra restaurationsbranchen og det offentlige er relativt stabil og forudsigelig. Det giver mulighed for forpligtende samarbejder og gode planlægningsperspektiver. De to madfællesskaber kan på hver deres vis bidrage til at styrke det økonomiske grundlag for udvikling i produktionen. Madfællesskaber findes allerede i forskellige varianter, som blandt andet community supported agriculture i USA og fødevarefællesskaber i Danmark. Men der findes også mere professionelt anlagte madfællesskaber. I Danmark findes der flere eksempler på restaurationer som indgår i direkte partnerskaber med landbrug, og dermed bidrager til at sikre udviklingen. Det samme sker i en vis udstrækning allerede på Færøerne. Endelig arbejdes der i regi af Københavns Madhus på et madfællesskab, som sigter på, at omsætte efterspørgslen i offentlige institutioner i København til en investering i produktionsudvikling i Lejre og på Bornholm. I dette madfællesskab er fokus på det offentlige indkøb. Herlev hospital har gjort noget tilsvarende, og har blandt andet erstattet industrielt fremstillede brød- og charcutteriprodukter med eget bageri og slagteri. I stedet for bulk varer produceres høj kvalitetsprodukter med det resultat, at maden smager bedre og overraskende også en samlet økonomisk besparelse. Disse modeller og tiltag kan med fordel igangsættes med udgangspunkt i sygehuset på Færøerne og eventuelt plejehjemmene rundt omkring på øerne.
- **Innovation i landbruget med udgangspunkt i efterspørgslen**. Vilkårene for landbrugets udvikling er i dag potentielt set tæt forbundet med udviklingen inden for restaurationsfaget og gastronomien. Den færøske restaurationsbranche har på lige fod med kolleger i det øvrige Norden gennemgået en markant udvikling over de seneste 10 års tid, hvor innovationskraften har vist sig at være imponerende stor samtidig med, at det nye nordiske køkken har givet en fornyet interesse i lokale produkter. Dette er også sket på Færøerne. Men, koblingen til **landbruget og fødevareproducenterne** står ikke stærkt. Det kan der med fordel ændres på, og uddannelse kan være et af flere midler til at styrke denne relation. Derfor anbefales det, at etablere et samarbejde hvor kokkefaget og landbrugsfagene mødes. I første omgang som en

efteruddannelsesmulighed for at skabe nye innovative partnerskaber. På grund af det relativt lave antal elever, i det mindste på landbrugssiden, kan det være en reel begrænsning, at gennemføre sådan et uddannelsesforløb på Færøerne alene, det bør derfor undersøges, om det med fordel kan etableres i et nordatlantisk perspektiv, måske endda med inddragelse af Shetland, Orkney og Hebriderne. Kokke og landmænd, som forenes i et fælles nordatlantisk uddannelsestiltag med fokus på sensorik, terroir, landmandskab og Nordatlantens unikke råvarer.

- Tænk i **bioøkonomiske potentialer**. De bioøkonomiske potentialer synes velkendte på Færøerne når vi taler om Blå Bioøkonomi. At tale om en landbaseret bioøkonomi, har naturligvis ikke samme potentiale eller størrelse. Men lidt har også ret. En bioøkonomisk tænkning, kan bidrage til at skabe proteinfoderforsyning ad andre kanaler end en traditionel landbrugsbaseret, eksempelvis er det oplagt at undersøge potentialet i at raffinere tang til husdyrfoder. Omfanget af den færøske landbrugsproduktion og dets restprodukter er ikke stort, et fokus på højteknologiske tiltag ligger derfor ikke lige for. Det handler måske derfor i højere grad at undersøge hvilke værdistrømme der findes i landbruget, input og output faktorer, og derfra afdække, hvilke potentialer det giver. Her er det oplagt at tænke sammenhænge til mejeriet og bryggeriet og undersøge mulighederne for at etablere nye symbioser. I hvilket omfang kan landbruget bidrage til planerne om et biogasanlæg, kan landbruget aftage afgasset gylle og andre former for processeret organisk materiale til gødning, findes der nævneværdige restprodukter fra mejeriet, som kan finde anvendelse, og hvad med masken fra bryggeriet? Dette er spørgsmål, som med fordel kan afdækkes nærmere.
- **Produktudvikling**. Arlas forsøg med lagring af ost på Færøerne har tilsyneladende vist, at der kan skabes en helt særegen karakteristisk ostekvalitet. Såfremt mælkeproduktionen på Færøerne kan øges på forsvarlig vis, kan der med fordel igangsættes udvikling af en decideret færøsk osteproduktion, som vil kunne gå hånd i hånd med øernes øvrige unikke produkter.
- På Færøerne brygges godt øl. I Nordeuropa har bryggerierne over de seneste 10-15 år været genstand for en ganske omfattende innovationskraft. Øl og bryggerivirksomhed har i mange år været domineret af en generel tendens med et ensidigt fokus på optimering af en masseproduktion og standardiserede produkter. Den seneste udvikling ændrer ikke ved denne grundlæggende tendens, men har tilføjet nye dimensioner til øl brygningens ædle kunst, hvor øl i stigende grad bliver genstand for lokalt baserede mikrobryggerier og specialbryggerier, hvor øl bliver et til tider meget avanceret produkt for feinschmeckere, med stigende anvendelse af lokale ressourcer og

skabelse af lokale arbejdspladser. Typisk brygges øl på det vand, som forefindes på lokaliteten, mens stort set alle andre ingredienser kommer andre steder fra. Dette forhold giver anledning til interessante innovationer, og nye muligheder for at anvende færøske ingredienser i øllet, og dermed i langt højere grad, at kunne koble det lokale øl til den lokale gastronomi (i parentes bemærket, det samme gælder potentielt set for en færøsk brændevinsproduktion). Ud over lokale humlesorter, vil lokalt forekommende planter være interessante at arbejde med. Thisted bryghus i Danmark har i mange år brugt den årlige generalforsamling til at sende aktionærene på indsamling af porse, til bryggeriets berømte porse øl. Andre bryggerier bruger forskellige urter, rødder fra f. eks. rabarber og asparges og nu også lokale varianter af forvildet humle. Det er muligvis ikke den store økonomiske betydning, men det vil kunne give et ikke uvæsentligt bidrag til at fortælle om de gode lokale produkter med et klart præg af naturen.

- **Fermentering I.** Fermenteringstraditionen er på Færøerne stærk, og afgjort en central del af den færøske madkultur. Fermentering er dog ikke en særskilt færøsk tradition, den er meget udbredt i det øvrige Norden, men dog nok stærkest til stede i Nordatlanten. Fermentering rummer muligheder for værdiskabelse. Danish Crown sender skinker i stor stil til Parma i Italien for at skabe danske parmaskinker. Kunne der igangsættes en økonomisk aktivitet med lagring af danske skinker på Færøerne, eller, som Arla også har forsøgt lagring af ost? Udover lagringen kunne der også skabes en mulighed for øget eksport til Island. Grundet de eksisterende frihandelsaftaler, kan Færøerne importere toldfrit fra Europa og eksportere toldfrit til Island. Det giver samhandlen med Island en fordel, som Færøerne muligvis kun kan drage fordel af med hjælp fra importerede råvarer, som gennem lagring og fermentering kan udvikles med henblik på videresalg til Island.
- **Fermentering II.** Fermentering er som bekendt en konserveringsmetode, som anvendes i vid udstrækning i Norden og i Nordatlanten. Med fremkomsten af det nye nordiske køkken, har fermenteringstraditionen og teknikkerne fået en renæssance. Den har dog ikke haft nævneværdig betydning i Nordatlanten i forhold til at skabe nye og moderne fermenterede produkter. Det bør derfor undersøges, om der kan etableres et grundlag for et nyt fælles tiltag om fermentering i produktudvikling i Nordatlanten. I første omgang anbefales det, at der tages skridt til at etablere et Nordatlantisk fermenteringsnetværk, som kan skabe rammerne for en videre udvikling inden for feltet gennem spørgsmål om, hvordan der kan skabes arbejdspladser og økonomisk aktivitet gennem fælles nordatlantisk fokus på fermentering? Hvad kan de nye produkttyper være, som kan møde en efterspørgsel i turisterhvervene? Men

eventuelt også som eksportvarer, og eventuelt ved at bruge fermenteringsteknikken til at tiltrække udenlandske producenter og deres råvarer til forarbejdning i Nordatlanten.

Disse anbefalinger knytter sig, som allerede antydtes, ikke nødvendigvis isoleret til Færøerne, men i lige så høj grad til nordatlantiske forhold og muligheder. Det kan derfor anbefales, at de startes som færøske initiativer, men gennemføres som nordatlantiske samarbejder i regi af eksempelvis NORA.

En realisering af disse målsætninger og ambitioner kræver politisk mod, gennemtænkte virkemidler og stor innovationskraft. Til gengæld er der en god mulighed for, at der skabes nye produktionsmuligheder, som ikke tænkes i dag, miljøgevinster, lokale jobs, aktiviteter på det yderste skær og ikke mindst mulighed for at føre en stærk offensiv på branding og turismeområdet.

Og som følge heraf følger den sidste anbefaling: Etabler et klart hierarki for hvem der skal gøre hvad i forhold til de forskellige udfordringer, og lav dermed en klar og tydelig forventningsafstemning, baseret på, at alle skal bidrage for at sikre succes:

Det politiske niveau:

Det politiske niveau sætter rammerne og definerer målene gennem en aktiv politik forankret i de stedværende muligheder (landbrugsturisme, småøer og bygder, uddannelse osv.)

Det politiske niveau må også etablere/revidere de eksisterende virkemidler og instrumenter til at støtte denne politik.

Myndighedsniveauet:

Relevante myndigheders opgave er, at sikre, at politikken omsættes til realiteter. Det sker ved at være katalysator for politikken og ved at etablere en ramme for udførelsen af politikken og ved at facilitere møder med de nødvendige og rette aktører, og hjælpe aktørerne til at komme i gang og få igangsat initiativer, som realiserer politikken.

Forskning og innovation:

Forsknings- og innovationsaktørerne bidrager til at afdække hvilke behov for viden, uddannelse og teknologi der er, og ikke mindst afdække hvad der mangler. Eksisterende viden omsættes, manglende viden må findes. Iværksæt eksempelvis aktionsforskning og udvikl innovationsinstrumenter.

Virksomheder og civilsamfundet (organisationer, erhverv og privatpersoner):

En løsning er ikke en løsning, hvis den kun findes på papir. Rammerne skal fyldes ud, og det er i sidste ende opgaven for virksomhederne og civilsamfundet. Derfor er opgaven til virksomhederne og civilsamfundet

klar: Engager Jer, intet kommer af sig selv. Tag chancen, stil krav til samarbejdet med andre aktører, bidrag ved at tage aktion.

Det færøske landbrugs konkurrencemæssige vilkår

Det færøske landbrug i tal.¹

Indledning

Beder man en række tilfældigt udvalgte mennesker i Danmark² om at forholde sig til, hvad det færøske landbrug producerer, vil svaret højst sandsynligt lyde: *på Færøerne er fåreavl en meget vigtig sektor, og produkterne er uld og tørret/fermenteret lammekøb*. Nogle ganske få med en særligt stædig interesse for Ny Nordisk Mad vil have bidt mærke i, at Rene Redzepi og Claus Meyer har fortalt om en særlig oplevelse med en majroe, som blev serveret til kaffe i september, og at der er nogle ganske særlige forhold for at producere fantastiske grøntsager. De fleste vil blive overraskede over, at Færøerne er selvforsynende med mælk, og så vil samtalen hurtigt blive fokuseret på akvakultur og fiskeri.

Med andre ord, for en udefrakommende overrasker det færøske landbrug positivt ved at være en hel del andet end forestillingerne om hvad Færøerne er. Men disse forestillinger spiller meget godt ind i en moderne forestilling om landbrug, og hvad der kan lade sig gøre rent landbrugsmæssigt. Det er enten et supereffektivt stordriftslandbrug, som Færøerne ikke rummer mulighed for, eller det er en mere museal eller kulturelt forankret aktivitet, som peger bagud i forhold til traditioner og historie.

Forestillingen om det færøske landbrug og forestillingen om hvad moderne landbrug kræver, er vigtige at forholde sig til, hvis denne rapports anbefalinger om en ambitiøs sted-baseret landbrugspolitik skal føres ud i livet. For disse ambitioner kræver mod og vilje til at arbejde med nye forestillinger om, hvad et moderne færøsk landbrug er i stand til.

Hvis ikke vi kan forestille os det, så bliver det svært at se, at Færøerne kan rumme en mulighed for at drive økonomisk rentabelt landbrug, som bidrager til at skabe en bedre bedriftsøkonomi, en diversificering af den færøske økonomi, bedre grundlag for turismen, en mere miljøvenlig produktion og ikke mindst nye jobs.

De faktiske forhold viser dog, at noget kan allerede lade sig gøre, og ikke mindst, at der er et relativt stort og uudnyttet potentiale. Det kommer dog ikke af sig selv, men kræver stærke strategier, opbakning og vilje fra det politiske niveau til producenterne og alt det ind imellem.

¹ Dette afsnit er baseret på data fra Hagstova Føroya og Rigsombudsmandens beretning fra 2015. Derudover mere specifikke kilder, som nævnes særskilt.

² I forbindelse med udarbejdelse af nærværende rapport, har jeg talt med en del mennesker i Danmark om arbejdet. Jeg referer således til en generalisering af disse, som jeg selv tager ansvar for, og som ikke er udtryk for nogen form for analyse eller undersøgelse, som kan hævdes at være andet end private betragtninger.

Færøernes landbrug i hovedtræk

Udviklingen fra slutningen af det 19. århundrede og frem til i dag giver da heller ikke anledning til optimisme i sig selv. Indtil slutningen af det 19. århundrede var landbruget Færøernes hovederhverv, hvilket står i skarp kontrast til situationen i dag, hvor landbruget skønsmæssigt kun bidrager til 1 procent af Færøernes samlede bruttofaktorindkomst.

At beskrive det færøske landbrug anno 2016 kan gøres kort: Det færøske landbrug består overordnet set af fire områder: 1. Fåreavl (med uld og forarbejdet lammekød) som er den synlige aktivitet, 2. Malkekvægsproduktion, som er den økonomisk betydningsfulde aktivitet, og som udover mælkeproduktionen også giver en mindre afledt oksekødsproduktion, 3. Grøntsagsproduktion, som er en mindre betydningsfuld supplerende aktivitet i forbindelse med fåreavl eller malkekvægsavl og 4. Diverse mere eller mindre hobbyprægede produktioner af fjerkræ, vildt og lignende produktioner, som stort set ingen professionel betydning har.

Ifølge Hagstova Føroya beskæftigede det færøske landbrug i november 2014 66 mænd og 27 kvinder, i alt 93 personer, hvilket udgjorde 0,4 procent af det samlede antal beskæftigede på Færøerne i november 2014.

Til sammenligning fremgår de tilsvarende tal for udvalgte områder, hvilket gør det synligt, at det færøske landbrug ikke fylder meget i det samlede billede.

Beskæftigede efter industri, november 2014

	Mænd	Kvinder	I alt	Mænd	Kvinder	I alt
	I tal			Procent		
Total	12 532	11 722	24 254	100.0	100.0	100.0
Primary sector	2 150	494	2 644	17.2	4.2	10.9
Agriculture	66	27	93	0.5	0.2	0.4
Fishing	1 445	74	1 519	11.5	0.6	6.3
Extraction of raw materials	104	12	116	0.8	0.1	0.5
Secondary sector	3 502	1 069	4 571	27.9	9.1	18.8
Fish processing	788	586	1 374	6.3	5.0	5.7
Other manufacturing	527	250	777	4.2	2.1	3.2
Tertiary sector	6 880	10 159	17 039	54.9	86.7	70.3
Hotels and restaurants	222	457	679	1.8	3.9	2.8

Dette forhold dækker ikke kun over, at der er sket en stor udvikling i de fleste andre industrier, men også at graden af selvforsyning i forhold til

landbrugsprodukter er faldet markant i takt med stigende samhandel og globalisering.

Færøerne dækker over et samlet areal på 1.399 km² fordelt på 18 øer, hvoraf 17 er beboede. Med øernes klima og geologi er betingelserne for at drive landbrug selvsagt væsentligt anderledes end i størstedelen af Europa, og det har derfor også været nærliggende at satse på øget import af landbrugsbaserede fødevarer.

De følgende forhold er formentlig relativt velkendte forhold for folk på Færøerne, men medtages her; for ved at se på, hvad der har været af aktivitet tidligere, kan vi måske få inspiration til, hvad der kunne ske af udviklinger fremadrettet. At informationerne kan synes at være åbenlyse og velkendte er forventeligt. Men indimellem ligger løsningerne i at se nærmere på det åbenlyse og velkendte med nye øjne.

Inden for husdyrproduktionen er malkekvæg og fåreavl dominerende, derudover findes en mindre bestand af en truet lokal hesterace. Hesten blev indført til Færøerne for over 1000 år siden, og har med sin robusthed og nøjsomhed haft en vigtig funktion som arbejdshest. I dag er racen atter i fremgang, men er fortsat på et sårbart niveau, ligesom hestens betydning i dag er begrænset til fritidsbrug. Traditionelt har der på Færøerne været avlet på gamle racer af høns, ænder og gæs, og der findes i dag nogle mindre og gamle bestande af den færøske and og den færøske gås. Hold af høns, ænder og gæs gav til midten af forrige århundrede gode bidrag til den daglige husholdning overalt på Færøerne. I dag er avl på høns, ænder og gæs stort set reduceret til ren hobbyavl. I moderne tid har der været en vis produktion, men som efter årtusindeskiftet er forsvundet igen.

Færøerne besidder endvidere et rigt fugleliv, især af søfugle som lunde, lomvie, alk, ride og sule.

Indenfor planteavlen er de dominerende og økonomisk betydningsfulde afgrøder foderafgrøder: primært græs, samt kartoffelavl. Derudover findes der mindre produktioner af grøntsager som roer, gulerødder, andre rodfrugter, rabarber og bær.

Landbrug på Færøerne er gennem tiderne udviklet som et udmark – indmark system, denne produktionsform anvendes fortsat, især inden for fåreavlen, men inden for kvægavlen er dette ikke længere det dominerende system. Udmark – indmark systemet er presset af ændringer i kvægavlen men udvidelse af byområder og bygder i takt med befolkningsvæksten, som har fundet sted over de seneste 100 år, lægger også et vist pres på systemet. En anden udfordring for indmarken er, at en stigende del af indmarken ikke længere anvendes/dyrkes. Det skyldes blandt andet strukturudviklingen inden for kvægbruget, hvor brugen af marken er ophørt efter nedlæggelse af den enkelte kvægbedrift. Der findes derfor tilsyneladende et egnet indmarks areal, som i

dag ikke er i omdrift, hvor der kan produceres foder eller andre afgrøder. Der findes aktuelt ikke en oversigt over den ubrugte indmarksjord, og det er derfor ikke muligt, at fastslå hvor stort potentialet er.

Malkekvægsbrug

Mest betydningsfuld beskæftigelsesmæssigt og økonomisk er malkekvægsproduktionen, hvilket ikke kun er udtryk for en traditionel produktion, men også en politisk beslutning om, at sikre selvforsyning af mælk.

Mælkeproduktionen dækker hele forbruget af konsummælk og størstedelen af forbruget af surmælksprodukter. Siden 1986 er den indvejede mælk steget fra 4,5 mio. liter til omkring 7 mio. liter om året i nyere tid. I 2014 blev der indvejet 7,0 mio. liter mælk.

Arbejdet med at sikre selvforsyningen er et resultat af, at produktiviteten i mælkeproduktionen er steget væsentligt. Antallet af bedrifter er faldet, den gennemsnitlige bedriftstørrelse er steget og udbyttet pr. ko er forøget betydeligt de seneste 20 år.

For at kontrollere mælkeproduktionen indførtes fra den 1. januar 1993 kvoter på mælkeproduktionen. I mejeriet MBM var der i slutningen af 2014 1.077 køer på de 26 færøske kvægbrug. Gennemsnitskvægbruget er +40 køer, og der er 11 gårde, der har over 30 køer. Det forventes, at antallet af kvægbrug i de kommende år vil blive reduceret yderligere.

Racemæssigt dominerer den traditionelle race NRF, men i de senere år, er der blevet tilført nye racer, primært Holstein, som tilføjer nye kvaliteter, især en højere mælkeydelse. Kvægbesætningerne var indtil for ca. 20 år siden rene NRF, i dag er fordelingen ca. 60% Holstein og 40% NRF. Jersey og andre racer er kun sporadiske. Den traditionelle race kan dog siges at have den fordel, at dens relative mindre størrelse, gør den bedre egnet til færøske forhold, såfremt kvæget skal på græs.

Som en sidegren til malkebruget finder der en oksekødsproduktion. Den årlige produktion af oksekød, der får offentligt tilskud, er på 46 tons. Den overvejende del af kødforbruget må således importeres. Oksekødsproduktionen består primært i opfodning af udtjente malkekøer. Årligt skydes omkring 4-500 nyfødte tyrekalve, det er der to dominerende grunde til, for det første er produktionssystemet ikke gearret til opdræt af tyrekalve og for det andet, er lønsomheden tilsyneladende begrænset.

Malkekøerne er hele året i stald og fodres primært med græsensilage og importeret strå- og kraftfoder.

Fåreavl

Fåreavlen består af en samlet bestand på ca. 70.000 moderfår med en produktion af fårekød på ca. 700 tons årligt. Dertil kommer en produktion på

skønsmæssigt 225 tons fra får, der ikke har græsningsrettigheder i udmarken. Tilsammen svarer det til ca. halvdelen af det samlede forbrug af fårekød.

Der er yderst få fuldtidsbeskæftigede driftsenheder, som alene baserer sin drift på fåreavl, skønsmæssigt kun seks producenter, som til sammen råder over ca. 2.500 moderfår. Resten drives som mere hobbybetonede aktiviteter, eller i tilknytning til anden virksomhed, f.eks. malkekvægsdrift.

Gennemsnitligt får hvert moderfår ca. 0,6 lam pr år, hvilket formentlig er tæt forbundet med det forhold, at der er stor konkurrence om foder, og dermed opnår fårene ikke en optimal fodertilstand under brunsten. Til sammenligning er det gennemsnitlige antal lam pr. moderfår pr år på Island 1,6. Ud over konkurrencen om foder, har den høje husdyrtæthed blandt fårene i stigende grad skabt erosionsproblemer.

Foder, egen import og produktion

Blandt input faktorerne i husdyrproduktionen er foder ganske væsentlig. Ca. en ¼ af prisen på en liter mælk går til at dække foderudgifterne. Det er med andre ord, et væsentligt element i den animalske produktion på Færøerne.

I grove træk kan foderet inddeles i tre dele:

- Færøsk produceret: primært frisk græs og ensilage samt noget hø.
- Importeret stråfoder
- Importeret kraftfoder

I 2015 importeredes stråfoder til en værdi af ca. 9 mio. kr. Importen af stråfoder er øget, hvilket blandt andet har en sammenhæng til den øgede stråfoderstøtte. Hensigten med stråfoderstøtten er, at øge den færøske produktion, men den har samtidig haft den effekt, at støtten har frigivet midler på den enkelte bedrift til at øge importen af foder.

I forhold til fåreavlen importeres der kraftfoder til moderfårene, som får 1½ kg kraftfoder pr. uge pr. moderfår i 6-7 uger. Importen af kraftfoder til fåreavlen udgjorde 1.065 tons for sidste vinter.

Kartoffeldyrkning

Produktionen af kartofler udgør 20 procent af forbruget. Der findes en mindre produktion af andre gartneriprodukter, men hovedparten af disse landbrugsprodukter må ligeledes importeres.

Den færøske restaurationsbranche efterspørger i stigende grad kartofler og andre færøsk producerede grøntsager. Med de senere års udvikling i gastronomien blandt andet under inspiration af det nye nordiske køkken, og i det hele taget udviklingen inden for gastronomien, som har været ganske markant, er der en vilje til i langt højere grad, at gøre brug af færøsk producerede råvarer. Udfordringen synes dog at være, at

produktionsudviklingen ikke går lige så stærkt som udviklingen i efterspørgslen, men også at der synes at være et behov for, at restaurationsbranchen og producenterne sammen lægger planer for, hvordan udbud og efterspørgsel kan arbejde bedre sammen, og hvordan restaurationsbranchens øgede efterspørgsel kan omsættes til at øge værdiskabelsen i produktionen, både ved at tilpasse hvad der produceres, hvordan der produceres og ikke mindst hvordan opsamlingen og transporten af produkterne organiseres mest hensigtsmæssigt.

Dagligvarekæderne på Færøerne har hidtil vist en meget sparsom interesse overfor færøsk producerede grøntsager. Tendensen fra restaurationsbranchen, om øget efterspørgsel efter lokalt producerede råvarer, kan formentlig til en vis grad forventes med tiden at smitte over på en øget efterspørgsel i dagligvaresegmentet. Bedre koordination mellem producent og dagligvarehandel er utvivlsomt en nødvendig forudsætning for en sådan vækst.

Administrering af landsjorden

Búnaðarstovan (Landbrugsstyrelsen) administrerer landsjorden. Ifølge Lagtingslov nr. 45 fra 15. maj 2007 om landsjord er selve jorden i offentlig eje, medens selve driften påhviler fæsteren. Fæstere kan købe beboelsesejendomme ud af fæstet ved at betale for parcellen under bygningen. Dette er i erkendelse af, at det er fæsteren selv eller dennes familie, der oprindeligt har bekostet bebyggelsen. Fæsteren kan endvidere købe driftsbygninger fra fæstet, hvor det måtte være ønskeligt, men disse får da tinglyst servitut om at de er knyttet til fæstet. Selve fæstebrevet (lejekontrakten) er frit omsættelig. Hvor det førhen var Búnaðarstovan, der udpegede en efterkommende fæster, er det i dag således, at fæsteren selv finder sin efterkommer. Búnaðarstovans rolle i den sammenhæng, er at godkende den nye fæster ud fra to objektive kriterier: Bopæl og kvalifikationer. Bopælen skal være på samme ø som fæstet. Kvalifikationskravet varierer mellem et 3 dages lokalt kursus til de allermindste driftsenheder, eller mindst et ½ års landbrugskursus på godkendt landbrugsskole for de større besætninger med malkekvæg. For den som skal have mere end 50 får, er kravet et længerevarende kursus på 240 timers teori.

Offentlig støtte til landbruget på Færøerne

Ud fra et ønske om en større selvforsyningsgrad ydes offentlig støtte til landbruget og tilskud til visse af erhvervets produkter, bl.a. mælkeproduktion.

Landbruget på Færøerne er blevet støttet gennem direkte offentlige tilskud, som administreres af Búnaðarstovan.

Udviklingen i den offentlige støtte til landbruget i årene 2010 til 2015 i mio. kr.

År	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Støtte i mio. kr.	12,2	11,2	10,9	19,2	15,3	15,5

Fra offentlig side og gennem lovgivning har der været arbejdet med fremme af jordbruget på Færøerne siden 1937. Landbrugsstøtten er i dag fastlagt gennem lov nr. 32 fra 6. marts 2003, og udmøntes gennem bekendtgørelse. Aktuelt gælder bekendtgørelse nr. 99 fra 4. november 2010. Heraf følger, at støtten fordeles på 7 forskellige udgiftsposter:

1. Mælk,
2. Oksekød,
3. Fårekød,
4. Stråfoder,
5. Tilskud til husdyrhold (Husdjóralógin),
6. Vikarordning (Avloysaraskipin),
7. Støtte til gamle færøske husdyrracer.

Ved bekendtgørelsesændringen i 2010 bortfaldt støtte til etablering af ensilagelagre (súrhoysbrunnar) og opdyrkning af ny mark (Velting v.m.).

Posten til Vikarordningen ligger stabilt på 480.000 kr. årligt. Tilskud til husdyrhold er en meget lille post, som er gået fra knap 90.000 kr. til knap 20.000 kr. i 2015. Støtten til gamle færøske husdyrracer lå i flere år stabilt på ca. 50.000 kr., men blev fra 2014 tredoblet til 150.000 kr.

De øvrige poster fylder noget mere, og er koblet direkte til de store produktioner på Færøerne.

Offentlig støtte til mælk, oksekød, fårekød og stråfoder i perioden 2011 til 2015 i mio. kr.

	2011	2012	2013	2014	2015
Mælk	7,25	7,23	7,28	7,28	7,25
Oksekød	0,48	0,46	0,47	0,49	0,55
Fårekød	1,71	1,71	1,68	1,68	1,7
Stråfoder	0,96	0,99	9,19	5,08	5,08

De offentlige tilskud har været nogenlunde stabile over de seneste år med undtagelse af stråfodertilskuddet, som blev ændret med virkning fra 2013, hvor der blev tilført ekstra 8,2 mio. kr. til ordningen for at imødekomme en stigende udfordring for husdyrproduktionen.

Den forhøjede støtte til stråfoder blev indført med henblik på at give landmændene øget interesse i, at producere mere stråfoder selv.

Det færøske landbrugs udfordringer

Det følgende afsnit omhandler de udfordringer det færøske landbrug står midt i. Dermed tjener afsnittet til at identificere områder, som vil være af væsentlig betydning for at skabe nyudvikling i landbruget. Det er i den forbindelse vigtigt at pointere, at når talen falder på at skabe noget nyt, så handler det dels om, at forholde sig til den eksisterende realitet og dels om at forholde sig til hvilke

nye muligheder vi kan forestille os. I nærværende rapport er der fokus på, at skabe udvikling baseret på de ressourcer og potentialer, som i dag findes på Færøerne, og som dermed kan danne basis for en stedbunden politik.

Observationerne i afsnittet er netop observationer. Det er mine observationer opnået gennem samtaler med en lang række aktører inden for og med berøring til det færøske landbrug samt indhentelse af diverse skriftlige kilder. Der er naturligvis tale om en fokusering på specifikke forhold, som jeg i sidste ende har valgt til og fra og jeg står derfor alene til ansvar for indholdet. Derfor har jeg også valgt at jeg ikke vil citere specifikke personer, som jeg ikke vil pålægge et ansvar over for lødigheden af mit arbejde.

Produktionen er begrænset til få produkter og er meget specialiseret. Det giver sig selv, at rammerne for landbrugsproduktionen gør, at et højt udviklet og ydende landbrug ikke er en realitet og næppe heller bliver det. Men i disse år, er landbruget blevet reduceret mere end hvad godt er. Der er en høj grad af specialisering i ganske få produktionsgrene. Begrænsningen og specialiseringen inden for landbruget gør, at landbruget befinder sig på et kritisk lavt niveau, som gør det svært at skabe udvikling, at arbejder med de største sårbarheder for erhvervet, at finde investeringer og ikke mindst, at tiltrække nye folk til erhvervet.

Produktionen er samtidig blevet afhængig af en relativt stor import af input faktorer som gødning og foder. Det gør landbruget sårbart ved at landbruget bliver underlagt globale markedsmæssige fluktuationer på den ene side, og på den anden side, at de ressourcer som findes på Færøerne ikke udnyttes optimalt. Kan man importere sig ud af foder behovet, er der ingen grund til at arbejde med udvikling i markdriften eksempelvis. Det har den negative effekt, at et potentiale for innovation og styrkelse af værdiskabelsen i landbruget udelades.

Strukturudviklingen inden for især malkekvægsproduktionen har medvirket, at en stigende mængde jord ligger uproduktiv hen, hvormed en kilde til værdiskabelse overses og en kilde til foderproduktionen reduceres. Det har omvendt medført en stigning i import af stråfoder. Kraftfoder er også i stigning.

Udover at jord tages ud af fodergrundlaget for malkekvægsproduktionen betyder et gradvist skifte i det genetiske materiale også noget for foderproblematikken. Traditionelt har man anvendt NRF, men i stigende grad introduceres Holstein. I forhold til Holstein giver det en højere ydelse, men også et stigende foderbehov. Samtidig er Holstein et større dyr, som derfor vil give problemer hvis og om en revision af dyrevelfærdsloven fører til, at kvæg skal mere på græs. I så fald vil trykket på jorden være med til at øge erosionsproblemerne på Færøerne. Det traditionelle NRF har en lavere ydelse, men giver sundere dyr, og det er naturligvis et dilemma for den enkelte landmand, ydelse overfor sundhed overfor miljø og dyrevelfærd.

Når vi taler om mælkeproduktioner, skønnes det, at en årsproduktion på omkring 500.000 liter mælk giver grundlaget for en nogenlunde økonomisk fornuftig produktion, men det afhænger i sidste ende af godt landmandskab. 500.000 l mælk er i sig selv ikke en garanti. Sættes det tal i relation til den nuværende samlede færøske produktion på omkring 7 mio. liter mælk på basis af 26 producenter, vil vi se en indikation på, at der fortsat vil ske en strukturudvikling inden for den færøske mælkeproduktion med færre landbrug og færre beskæftigede i landbruget til følge. Opgaven ligger dog næppe i at bekæmpe eller at fremme strukturudviklingen, men i at arbejde med øget værdiskabelse i landbruget som helhed med fokus på en diversificering af produktionen.

En del ressourcer udnyttes ikke, da den nødvendige struktur, sammenhæng eller tradition ikke er til stede. Det gælder blandt andet i forhold til at der årligt skydes omkring 4-500 tyrekalve ved fødslen. En tyrekalveproduktion vil i sig selv kunne bidrage til en diversificering af produktionen og indkomstgrundlaget for den enkelte landmand.

Fåreavlen udgør et godt bidrag til opretholdelse af en gammel tradition og bidrager også til at opretholde mange menneskers fortsatte forbindelse til landbruget. Men fåreavlen skaber også store udfordringer. For det første, har bestanden en størrelse som giver stigende problemer med erosion. Eskalerende erosion vil udgøre et meget stort problem og vil i sin yderste konsekvens have alvorlig indvirkning på fåreavlen. For det andet, har bestanden en størrelse som gør, jævnfør med islandske erfaringer, at antallet af lam pr. moderfår er for lavt. Økonomisk og miljømæssigt vil det med stor sandsynlighed være en fordel, at reducere bestanden væsentligt. Skal fåreavlen på Færøerne være med til at genere øget produktion og øget værdiskabelse kommer man ikke udenom at drøfte størrelsen på den samlede bestand.

Det professionelle landbrug (fuldtidsbeskæftigede) på Færøerne er i dag reduceret til:

- 26 mælkeproducenter
- Op mod 6 fåreavlere med ca. 2.500 moderfår.
- Sidebeskæftigelse til mælk og får med supplerede mindre grøntsagsproduktioner
- Oksekødsproduktion som en biproduktion til mælkeproduktionen.

Det professionelle jordbrug finder stort set udelukkende sted på fæstejord.

Det ikke professionelle landbrug (deltids eller hobbybeskæftigede) omfatter følgende:

- Stort set al privatejet jord, samt en betydelig del af landsjorden.

- Ca. 67.500 moderfår, plus skønsmæssigt omkring 10.000 uregistrerede moderfår.
- En mindre fjerkræproduktion baseret på gæs, høns og ænder, som nyder opbakning gennem en tilsyneladende stor betalingsvillighed, med eksempelvis en pris på op mod 6-700 kr. for en færøsk gås til juletid.

Som det ellers er gældende i mange andre europæiske lande, findes der ikke på Færøerne en reguleringsmæssig sammenhæng mellem husdyrhold og jordtilliggende. Som følge af miljøregulering af landbruget gør sådanne sammenhænge sig gældende inden for EU og er primært reguleret gennem EU's nitratdirektiv og implementeret gennem national lovgivning. Derudover er der andre direktiver, som sigter på at beskytte habitater, sårbare områder og lignende. Med stigende erosionsproblemer er det aktuelt at overveje, om der skal indføres en regulering af antallet af husdyr i forhold til areal.

Mælkeproduktionen er ligeledes ureguleret. Der findes kvoter, men de er fastsat af andelsmejeriet, og er dermed baseret på private aftaler ud fra producenternes egne interesser. Disse kvoter bidrager til at sikre stabilitet i planlægningen og bidrager også til at sikre en opretholdelse af den færøske selvforsyning af mælk. Der findes overvejelser om igangsættelse af en færøsk osteproduktion. I fald den skal realiseres vil det kræve en øgning af produktionen, og dermed en øgning af mælkekvoterne. Spørgsmålet er, om en øgning af mælkekvoterne kan finde sted på en forsvarlig og bæredygtig vis. Afklaring af dette spørgsmål bør ske i dialog mellem mejeriet og myndighederne.

Udviklingen i OECD, EU, Norge og Island

Den overordnede tendens i udviklingen af landbrugspolitikken i OECD landene er, at subsidie niveauet er reduceret markant, hvilket OECD siden 1980'erne årligt har monitoreret og evalueret ved brug af et sæt indikatorer, der er baseret på en fast metode til at udarbejde estimer og som på forskellige vis dykker ned i indretningen af landenes landbrugsstøtte. Overordnet måles landbrugsstøtten i en overordnet indikator kaldet TSE – Total Support Estimate, den viser den samlede værdi af et lands landbrugsstøtte. Mere specifikt arbejdes med flere underliggende estimer, hvoraf Producer Support Estimate (PSE) og Consumer Support Estimates (CSE) er de mest anvendte. Resultaterne publiceres årligt i rapporten Agricultural Policy Monitoring and Evaluation. Arbejdet dækkende for 2015 er netop publiceret.³

PSE er udviklet af OECD og er en indikator for den samlede landbrugsstøtte målt som andel af den samlede landbrugsproduktion. Den samlede landbrugsstøtte opgøres som alle brutto overførsler som kommer fra skatter og forbrugere som følge af politiske beslutninger. PSE i sin nuværende form har været i anvendelse siden 1999. PSE beregningen laves årligt for OECD

³ http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/agriculture-and-food/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2016_agr_pol-2016-en#page1

medlemslandene samt Brasilien, Chile, Kina, Colombia, Indonesien, Kazakhstan, Rusland, Sydafrika og Tyrkiet. På grund af EU's fælles landbrugspolitik udregnes der et PSE tal for EU og ikke for de enkelte medlemslande. PSE måles enten i relation til landets BNP eller landbrugets produktionsværdi. I nærværende rapport anvendes PSE i relation til BNP.

CSE dækker over den årlige værdi af netto overførsler fra forbrugere af landbrugsvarer, målt på bedriftsniveau, og som findes som følge af politiske virkemidler til støtte for landbruget. Populært sagt den merpris forbrugerne må betale for landbrugsvarer. Hvis tallet er negativt dækker det over den byrde, som lægges på forbrugerne, som følger af markedsprisstøtte (højere priser), som overstiger værdien af forbruger støtte, som har til hensigt at nedsætte prisniveauet.

Omsat til euro, brugte landene i årene 2012-2014 i gennemsnit årligt 450 mia. euro under det som kategoriseres som PSE. Dertil kom yderligere 103 mia. euro til generelle services til at støtte af landbruget.

Der findes dog ikke en opgørelse af PSE niveauet for Færøerne, og på forespørgsel hos Hagstova Føroya er der oplyst, at man ikke kan producere denne information. Det ligger heller ikke inden for rammerne af denne rapport, at udregne et TSE, PSE eller CSE tal for Færøerne. Et bud vil dog være, at lavede man en beregning for Færøerne, ville tallet ligge i den lavere ende i forhold til OECD landene. Det vil sige et niveau formentlig noget lavere end det, som gælder for EU, og altså væsentligt lavere end Island og Norge.

OECDs indikator arbejde er ganske omfattende og komplekst. Denne rapport viser derfor kun et udvalg heraf, og vægten er lagt på, at anskueliggøre tendenserne i de for Færøerne vigtigste lande; EU, Island og Norge. Et samlet billede er svært at etablere, men det kan anbefales, at Hagstovan gives i opdrag at lave en tilpasset version af indikator arbejdet, som kan bruges til at belyse situationen på Færøerne. I forhold til omfanget af den færøske landbrugsproduktion og udgifterne forbundet med at lave indikator arbejdet, anbefales det, at der arbejdes med en tillempet version, som opererer med en mindre detaljeringsgrad.

PSE i procent af BNP

	1986	2015
OECD	2,51	0,41
EU	2,33	0,60
Island	4,04	1,17
Norge	3,12	0,82

CSE tallet er anderledes skruet sammen, og er i tilfælde af Island, Norge og EU negativt. Det vil sige, at konsekvenserne af prisstøttestrukturen er, at forbrugerne betaler en overpris. Der beregnes ikke et OCED tal for CSE.

CSE

	1986	2015
EU	-34,78	-5,48
Island	-72,82	-44,58
Norge	-56,14	-46,64

TSE tallet er opgjort i procent af det pågældende lands BNP.

TSE i procent af BNP

	1986	2015
OECD	2,96	0,54
EU	2,45	0,7
Island	4,99	1,21
Norge	3,57	0,89

Internationalt har den landbrugspolitiske diskussion været præget af et ønske om deregulering og liberalisering i en tæt forbindelse til de internationale handelsforhandlinger i WTO regi. Det har sat sit præg på udviklingen i og udenfor OECD landene og det må formodes, at liberaliseringen af landbrugspolitikken og den gradvise fjernelse af landbrugsstøtten vil fortsætte.

OECD har i publikationen "Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2015" identificeret fem forskellige tilgange til landbrugspolitik:

1. Fokus på markedspris støtte gennem forskellige grænseforanstaltninger og hjemmemarkedsordninger. Dette ses især i lande som Kina, Colombia, Island, Indonesien, Israel, Japan, Kasakhstan, Korea, Norge, Rusland, Schweiz og Tyrkiet.
2. Fokus på at reducere prisen på inputfaktorer og kapital. Subsidier til indløb af for eksempel energi, gødning og foder ses i Indonesien og Mexico. Mens lempelige kredit tilbud ses i Brasilien, Colombia, Rusland og Kasakhstan.
3. Fokus på politiske virkemidler, som afbøder risikoen i forhold til landbrugets indkomst. Dette ses i USA og Canada
4. Fokus på direkte betalinger til landbrugere. Dette ses især i EU og Schweiz, hvor der i de senere år har været fokus på at fintune støtten således, at den øger landbrugets miljømæssige tilstand.
5. Fokus på at styrke forretningsmulighederne for landbruget gennem generelle services. Dette ses især i lande som Australien, Chile, New Zealand og Sydafrika.

EU⁴:

De seneste 20 år har EU's fælles landbrugspolitik gennemgået store reformer med fokus på markedsorientering. Landbrugsstøtten er gået fra

⁴ Dette afsnit er baseret på informationer fra Miljø- og Fødevarerministeriet: <http://mfvm.dk/landbrug/eus-landbrugspolitik/>

produktionsafhængig støtte til direkte indkomststøtte. Dermed tilskyndes landmanden ikke længere til en bestemt produktion, men kan tilrettelægge produktionen efter efterspørgslen.

Sideløbende er der også sat fokus på mere hensyn til miljø, klima, udviklingspolitik samt fødevarer sikkerhed og dyrevelfærd.

EU's landbrugspolitik består i dag af to søjler:

Søjle I er den direkte landbrugsstøtte og markedsordningen. Modsat tidligere er den direkte støtte nu afkoblet fra produktionen, det vil sige, at husdyrpræmier og lignede direkte produktionskoblede støtteformere er blevet afskaffet.

Søjle II finansierer landdistriktpolitikken, som fokuserer på miljø og udviklingsprogrammer. Udbetaling af midler fra søjle II forudsætter national medfinansiering af samme størrelsesorden. Landdistriktpolitikken giver mulighed for støtte til strukturudvikling og ny teknologi, der kan bidrage til at fremtidssikre landbruget og opretholde levevilkårene i landdistrikterne

Udfordringer som klima, energi og miljø, stigende global konkurrence og udvidelsen af EU betyder, at der er et fortsat behov for at reformere EU's landbrugspolitik. Det skal dog understreges at de miljøpolitiske instrumenter ikke er integreret direkte i landbrugspolitikken, men reguleres ved selvstændige direktiver og forordninger så som Nitratdirektivet, som blandt andet regulerer relationen mellem husdyrhold og jordtilliggender, Pesticiddirektivet og Habitatdirektivet.

Den 16.-17. december 2013 vedtog EU's landbrugsministre reformen af EU's landbrugspolitik for 2014-2020. Hovedelementerne i reformen er:

- Det samlede landbrugsbudget reduceres i den overordnede budgetramme for 2014-2020. For Danmarks vedkommende betyder det, at den samlede ramme nedsættes fra 7,2 mia. kr. i 2014 til 6,6 mia. kr. i 2020.
- De 12 medlemslande, der nu får den højeste direkte støtte per hektar, skal afgive støtte til de 12 medlemslande, der får mindst. Det sker gradvis frem til 2020. For Danmarks vedkommende reduceres støtten i den periode med ca. 9 % og støtten vil i 2020 være ca. 6,6 mia. kr. Men selv efter fuld indfasning vil Danmark være blandt de medlemsstater, der har den højeste støtte per hektar.
- Unge nystartede landmænd vil fremover kunne få op til 25 % mere i landbrugsstøtte i 5 år, såfremt de ansøger om ekstra støtte, inden de fylder 40 år.

- Støtte til innovation og miljø. Der indføres forbedrede muligheder for at yde tilskud til miljø- og klimavenlige tiltag, fx engangskompensationer, samt til innovation.
- Grønne krav til den direkte støtte. En del af den direkte støtte til landmændene udbetales fremover på betingelse af, at landmændene gennemfører en række miljøtiltag for at beskytte permanente græsarealer, dyrke forskellige afgrøder og udlægge en vis andel af deres areal som særlige miljøfokusområder. Kravene gælder for konventionelle landbrugere og bedrifter af en vis størrelse.
- Det bliver muligt for medlemsstaterne at overføre midler fra den direkte støtte til landdistriktspolitikken og omvendt.
- Den direkte støtte går til den enkelte landmand, mens landdistriktspolitikken går til for eksempel de landmænd, der eksempelvis investerer i grøn omstilling eller laver særlige tiltag til forbedring af miljø, fremme af økologi og lignende. Landdistriktspolitikken udmøntes gennem forskellige ordninger, som er åbne for alle inden for nærmere definerede geografier. En del af midlerne administreres gennem såkaldte LAG'ere – Lokale Aktions Grupper, som ud fra en godkendt strategi og baseret på lokale aktører sikrer den lokale forankring og gennemførelse af politikken.

EU's landbrugspolitik er genstand for en konstant debat og store skillelinjer. I lande som Sverige, Danmark, Tyskland, Holland og UK er man overvejende stærke støtter af en liberalisering af landbrugspolitikken. Dette balanceres af en række lande som Frankrig, Spanien, Polen, Bulgarien og Rumænien som er mindre begejstrede for en liberalisering. Disse skillelinjer kommer under tiden op i debatten, også i 2015, hvor EU i september etablerede en ny støttepakke for svineproduktionen og mælkeproduktionen. Svine og mælkeproducenterne i EU oplevede i 2015 store økonomiske vanskeligheder som følge af de økonomiske sanktioner mod Rusland og deraf eksportmæssige begrænsninger. Som følge heraf iværksattes en samlet pakke til en værdi af 500 mio. euro, som blandt andet havde sigte på at hjælpe landmændene i forhold til deres cash-flow og stabilisering af markedet for svinekød og mejeriprodukter

Nøgletal for EUs landbrug

	1995	2013
Landbrug i procent af BNP	2,9	1,7
Ansatte i landbruget i procent af den samlede arbejdsstyrke	4,7	4,4
Landbrug/fødevarer eksport i procent af total eksport	8,3	6,7
Landbrug/fødevarer import i procent af total import	9,6	6,1

Norge:

Norges landbrug er trods de seneste års udvikling fortsat blandt de mest beskyttede og tilskudsomfattende landbrug blandt OECD landene. Årsagerne hertil er flere. Men hænger nøje sammen men en geografi som ikke giver de

bedste vilkår for moderne landbrugsdrift kombineret med en stærkt forankret politisk vilje om at bruge landbrugspolitik til at opretholde bosættelse overalt i landet. Landbruget fylder omkring 1,5% af Norges BNP og beskæftiger 1,8% af arbejdsstyrken. Så landbruget fylder ligesom på Færøerne ikke meget.

Traditionelt har det norske landbrug, ligesom det færøske været præget af et system baseret på indmark og udmark og er udviklet over et par tusinde år. Udviklingen af det moderne landbrug har ført til en række radikale forandringer, hvor sæterbruget ikke længere har nogen reel betydning, og importen af input faktorer er steget ganske betragteligt. Samtidig er landbrugspolitikken tæt forbundet med en aktiv bosætningspolitik, hvilket gør, at villigheden til subsidier i mange år har været ganske høj. Den nuværende regering har dog med Fremskridtspartiets fokus på liberalisering forsøgt at slå ind på en ny kurs med reduktion af subsidierne som mål. Det har dog i praktikken været vanskeligt, da det dels giver stor modstand i erhvervet og dels ikke kan finde et reelt flertal i Stortinget på nuværende tidspunkt.

Landbrugsstrukturen er domineret af relativt små bedrifter, hvoraf mange er afsidesliggende med besværlige produktionsbetingelser. Import af landbrugsfødevarer repræsenterer ca. 9% af den totale import, mens eksporten tilsvarende andrager 0,7%.

Landbrugspolitikken i Norge er baseret på Stortingsmelding no. 9 fra 2011 om landbrugs- og madpolitikken. Omend den er udformet af den forrige regering, er den fortsat gældende. Det er dog klart, at den nuværende regering bestående af Høyre og Fremskridtspartiet ønsker at reducere landbrugssubsidierne væsentligt. Dette har der dog indtil videre ikke været flertal til i Stortinget. Regeringen har dog varslet, at en ny stortingsmelding er på vej, og at denne vil fokusere på "spørgsmål, som markedsbalansering, produksjons-regioner for melk og forenkling i hovedsak bli omtalt i meldingen. Det gjelder også klima, men staten foreslår likevel i tilbudet tiltak for å øke kunnskapen om jordbrukets opptak og utslipp, for at jordbruket skal møte klima-utfordringen."⁵

Landbrugspolitikken, tilskuds- og prisniveauet fastsættes årligt i forbindelse med det såkaldte "Jordbruksoppgjøret". Jordbruksoppgjøret finder sted ved forhandlingerne mellem staten og to organisationer i landbruget, Norges Bondelag og Norsk bonde- og småbrukarlag, som optræder i fællesskab. Forhandlingerne, som har fundet sted siden 1950, gennemføres på grundlag af "Hovedavtalen for jordbruket".

⁵ <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/et-godt-grunnlag-for-okt-matproduksjon/id2499250/>

I 2014 lykkedes det ikke partnere at nå frem til en aftale. Efterfølgende tilføjede Stortinget nogle ændringer i regeringens tilbud, som dog ikke ændrede ved den samlede budgetmæssige ramme.

Nøgletal for Norges landbrug

	1995	2013
Landbrug i procent af BNP	3,1	1,5
Ansatte i landbruget i procent af den samlede arbejdsstyrke	4,3	1,8
Landbrug/fødevarer eksport i procent af total eksport	1,3	0,7
Landbrug/fødevarer import i procent af total import	6,2	9,0

Island:

Islands landbrugspolitik er præget af at Island på landbrugs/fødevarerområdet først og fremmest er et importerende land. Landbruget er præget af, at Island har en sparsom vegetation, hvis vækstperiode ikke er særlig lang på grund af landets nordlige placering. Island er delt i en koldt tempereret zone i syd og langs kysterne og en polar klimazone mod nord og i højlandet. Landbruget har således været nødt til at tilpasse sig de naturgeografiske forhold. Ud af Islands samlede areal anvendes kun 1 procent til landbrug, og landbruget er koncentreret i dalene og lavlandssletterne fortrinsvist på sydlandet.

Den islandske landbrugspolitiske diskussion i de senere år har i høj grad været præget af spørgsmålet om EU forholdet. Ville islandsk landbrug overhovedet kunne klare sig i EU når de høje subsidier måtte tilpasses?

Islands landbrugsstøtte ligger væsentligt over niveauet sammenlignet med de fleste OECD lande. I årene 2005 til 2010 skete et fald på grund af stigende verdensmarkedspriser og en devaluering af den islandske krone. Men omfanget af landbrugsreformer har været meget begrænset og med en uforandret markeds og handelspolitik, samt faldende referencepriser for mejeriprodukter oplevede Island et stigende tilskudsniveau i 2014, kulminerende foreløbig i 2015 med det højeste niveau siden 2009.

I 1990'erne skete en vis afkobling af støtten til fåreavlen og etableringen af et mælkekvotemarked bidrog til at skabe et mere effektivt landbrug. Men Island er fortsat domineret af en tilskudstænkning med fokus på markedsprisstøtte. I dag er ca. $\frac{3}{4}$ del af den samlede landbrugsstøtte tilskud som prisstøtte og andre støtteformer, som afholder den enkelte producent fra at reagere på forandringer i markedet.

Nøgletal for Islands landbrug

	1995	2013
Landbrug i procent af BNP	11,6	8,0
Ansatte i landbruget i procent af den samlede arbejdsstyrke	9,5	4,5

Landbrug/fødevarer eksport i procent af total eksport	6,8	6,4
Landbrug/fødevarer import i procent af total import	10,0	9,0

Frihandelsaftaler, EU, Island, EFTA og andre⁶⁶

Det samlede billede af Færøernes handelsaftale system består af en række aftaler, hvor handelsaftalen mellem EF og Danmark/Færøerne står centralt, da det er den, som omfatter størstedelen af samhandlen for Færøerne. Derudover findes der en række andre bilaterale aftaler, blandt andet med Norge og Island. Handelsaftalerne indeholder generelle bestemmelser om told og afgiftsforhold, men også specifikke forhold på bestemte varer. Hensynet til fiskeeksporten står naturligvis som en stærk drivkraft for Færøernes arbejde med handelsaftalerne. Men der er dog også visse begunstigelser for landbrugsvarer, blandt andet en beskyttelse af mælkeprodukter og fårekød.

EF

Den gældende handelsaftale mellem EF og Danmark/Færøerne blev indgået 6. december 1996, og afløste aftalen af 2. december 1991. Aftalen regulerer samhandelen mellem Færøerne og EF (inkl. Danmark).

1996-aftalen er opbygget på samme måde som 1991-aftalen, der var modelleret efter de frihandelsaftaler, som EF indgik med EFTA-landene i første halvdel af 1970'erne, og blev anmeldt til GATT som en frihandelsaftale.

EF på den ene side og Færøerne på den anden side har i henhold til aftalen afskaffet al told- og afgiftsmæssig diskrimination af hinandens varer, dog med en række undtagelser.

I henhold til aftalen giver Færøerne EF toldfrihed for alle varer, dvs. både industri-, landbrugs- og fiskerivarer, dog med undtagelse af mælkeprodukter og fårekød. EU giver toldfrihed for færøske industrivarer, men kun for få landbrugsvarer.

I 2000 blev handelsaftalen med EF udbygget med en aftale om veterinære anliggender. Den gør Færøerne til en del af det indre marked på dette område og medfører store praktiske lettelse i parternes samhandel. Veterinæraftalen sigter primært mod at lette eksporten af færøske fiskevarer til EF og dermed sidestille dem med varer fra EFTA-lande som Island og Norge, der har tilsvarende ordninger. Den 1. januar 2002 blev der i samhandelen Færøerne-EF indført regnskabsmæssig adskillelse ved opgørelsen af varers oprindelse, analogt med hvad der gælder for andre europæiske frihandelsaftaler. Omvendt betyder det, at eksport af landbrugsvarer i praktikken bliver kompliceret, da veterinæraftalen også stiller krav om eksportgodkendelse af

⁶⁶ Dette afsnit er baseret på Ombudsmanden på Færøernes rapport for 2015.

forarbejdningsevne, hvilket forarbejdningsevnerne på Færøerne typisk ikke er.

Den gensidige toldfrihed i henhold til en frihandelsaftale er begrænset til varer, der har oprindelse hos de respektive aftaltparter. En ulempe for Færøerne i den bilaterale handelsaftale med EU har været, at kravene til en vares oprindelse er strengere for fiskeprodukter end f.eks. for industrivarer. Den 1. december 2005 blev Færøerne imidlertid omfattet af ordningen for paneuropæisk kumulering af oprindelse, der åbner op for, at en vares oprindelse kan kumuleres mellem flere af de parter, der deltager i ordningen. Dette bidrager til at lette integrationen af færøsk økonomi i en europæisk sammenhæng. Ordningen medfører bl.a., at færøske fiskeforarbejdningssfabrikker kan anvende f.eks. islandske eller norske råvarer, uden at dette går ud over toldfriheden i EU, samt at islandske eller norske virksomheder kan købe færøsk rå fisk, forarbejde den og sælge den under præferencetold i EU. Endvidere vil varer, der f.eks. er produceret i Danmark på grundlag af f.eks. norske råvarer, i henhold til aftalen kunne importeres toldfrit til Færøerne. Ordningen indebærer også, at oprindelsesreglerne i de gældende aftaler med EFTA-landene (Island, Norge og Schweiz) er blevet ajourført tilsvarende.

Fra landsstyrets side har der i en årrække været interesse for at indgå i et nyt og mere integreret samarbejde med EU. Man har således udtrykt interesse for, at den frie udveksling udstrækkes til at omfatte en række EØS-relaterede områder som fri bevægelighed for varer, tjenesteydelser, kapital og personer. Desuden ønsker man øget samarbejde om sektorpolitikker såsom uddannelse, forskning og kultur, samt luftfart.

En aftale om færøsk deltagelse i EU's 7. Rammeprogram for forskning blev undertegnet i juni 2010 og trådte midlertidigt i kraft med virkning fra 1. januar 2010. Færøerne blev i sommeren 2014 associeret til afløserprogrammet Horisont 2020.

Hoyvíksaftalen

Den 31. august 2005 blev der i Hoyvik på Færøerne undertegnet en aftale med Island, den såkaldte Hoyvíksáttmáli (Hoyvikaftale), der afløste den tidligere frihandelsaftale mellem Island og Færøerne fra 1992. Aftalen udvider frihandelsaftalen med fri bevægelighed også for arbejdskraft, kapital og tjenester og åbner mulighed for udvidet sektorsamarbejde.

I Hoyvikaftalens indledende bemærkninger pointeres det, at parterne har vedtaget at afskaffe alle hindringer for økonomiske forbindelser mellem Island og Færøerne.

Formålet med aftalen er at etablere et fælles økonomisk område mellem landene, hvor enhver forskelsbehandling på grundlag af nationalitet, driftssted eller varers oprindelsessted ikke er tilladt. Desuden udtrykker parterne deres vilje til at udvikle og udbygge deres samarbejde på andre områder. Aftalen trådte i kraft 1. november 2006.

Andre handelsaftaler

Færøernes landsstyre har gennem de seneste år været aktive med at udvikle handelssamarbejdet med en række specifikke lande af særlig interesse for færøske eksportører. Dette bunder især i et ønske om at tilpasse sig ændrede vilkår og at kunne konkurrere på lige fod med især Norges og Islands fiskeeksport. I december 2014 lykkedes det, efter 15 års forhandlinger, at undertegne en frihandelsaftale med Tyrkiet.

Aftalen sikrer toldfritagelse på de mest almindelige færøske eksportvarer og øger Færøernes mulighed for at konkurrere på lige fod på det tyrkiske marked. Færøernes landsstyre arbejder desuden for at indgå handelsaftaler med lande som Ukraine, Sydkorea, Brasilien og Kina, samt den Eurasiske Toldunion.

Af eksisterende handelsaftaler har Færøerne, udover aftalen med EU, også frihandelsaftaler med Norge og Schweiz.

Med Rusland blev der i 2006 undertegnet en brevveksling om gensidig mestbegunstigelsesbehandling. Denne aftale blev dog overflødig, da Rusland i 2012 blev medlem af WTO.

Færøerne og EFTA

Som led i landsstyrets bestræbelser på at få placeret Færøerne i den europæiske integrationsproces påbegyndte landsstyret i 2006 sonderende drøftelser med EFTA-landene (Norge, Island, Schweiz og Liechtenstein) om mulighederne for Færøernes tilknytning til den europæiske frihandelssammenslutning EFTA. Aktuelt drøftes dette i bilaterale møder, seneste mellem Færøerne og Norge, og forventes behandlet på det forestående ministermøde i EFTA den 27. juni i år.

Samhandel

Efter nogle år med turbulens i forhold til Færøernes økonomi, har de seneste års økonomiske udvikling, målt i BNP, kommet ind i en mere positiv gænge, dog skal det bemærkes at landskassen har haft underskud på de offentlige finanser siden 2008. For så vidt angår handelsbalance, viste den i 2013 og 2014 overskud. I 2014 var overskuddet på 0,6 mio. kr. Årsagen hertil findes i laksen i form af en stor eksportmængde og en høj pris samt lave oliepriser. I 2012 var der et mindre underskud på handelsbalancen, hvilket ifølge

Rigsombudsmandens rapport 2015 tilskrives en højere importværdi af brændsel.

Færøerne importerer hovedparten af de nødvendige forbrugsgoder, en import som i hovedsagen finansieres gennem eksport, først og fremmest fisk og fiskeprodukter.

På linje med eksporten er importen også steget fra en værdi i 2010 på 4.116 mio. kr. til 5.747 mio. kr. i 2014. En relativt stor post består af "Til landbrug og fiskeopdræt", hvilket i hovedsagen dækker over foderstoffer til husdyrproduktionen og akvakulturen. Posten er steget fra en værdi på 167 mio. kr. i 2010 til en værdi på 346 mio. kr. i 2014. Importen af varer til "Direkte forbrug" er steget fra 1.120 mio. kr. i 2010 til 1.287 mio. kr. i 2014. Direkte forbrug dækker blandt andet over fødevarer. De absolut mest betydningsfulde lande i forhold til import tegner Danmark sig for en andel på 27,2 procent i 2014 og Norge for en andel på 19,7 procent i 2014. De fleste dagligvarer bliver importeret fra Danmark.

Den færøske økonomi er ikke en stor økonomi, og derfor vil selv mindre gevinster som landbruget kan genere potentielt set have en relativt stor effekt. Færøerne bliver næppe en stor eksportør af landbrugsbaserede produkter. Men selv mindre beløb har sin berettigelse og kan bidrage til opretholdelse af en positiv handelsbalance. Det gælder først og fremmest i forhold til at erstatte importerede produkter med færøsk producerede produkter, og måske kan det i et vist omfang også udvikles en vis eksport af uldprodukter og måske af forarbejdede landbrugsprodukter til det islandske marked.

Kilder til inspiration

Færøernes regering har som politisk ambition, at udvikle en landbrugspolitik, hvor der ønskes en øgning af det færøske landbrugs output med fokus på mælkeprodukter, ingredienser til restaurantindustrien, uld og skind, turisme etc. Dette er ikke en unik ambition set i et globalt perspektiv, men ikke desto mindre er det en ambition, som udtrykker et politisk ønske om en større diversitet i synet på landbrugets rolle og muligheder.

Hvilken vej skal landbruget gå, hvad er potentialet, og hvad er realistisk? Dette er spørgsmål, som drøftes i mange sammenhænge globalt. Er der tale om fokus på nicheproduktion eller er der tale om en mere omfattende tilgang til forandringer inden for landbrugsproduktionen, som igen indebærer en grundlæggende ny-orientering af landbrugspolitik globalt. Dette er for tidligt at sige noget om, men det står klart, at landbrugspolitik står i et vadedsted mellem den hidtidige dominerende praksis med stordrift, effektivitet, deregulering og international samhandel i fokus over for en voksende praksis med fokus på økologi, diversitet og lokalisering med fokus på lokal job- og værdiskabelse og afsætning.

I det følgende afsnit præsenteres en række kilder til inspiration for det videre arbejde med udvikling af Færøernes landbrug og landbrugspolitik.

Først præsenteres OECDs arbejde med det såkaldte *New Rural Paradigm*, oversat til dansk *det nye landdistrikts paradigme*, og som mere mundret handler om en ny tilgang til landdistriktspolitik. OECD arbejdet giver inspiration til hvordan landbrugspolitikken kan udvikles fra en ren sektorpolitik til en mere stedbunden tilgang, som udover erhvervet involverer mange øvrige dele af det færøske samfund, som for eksempel uddannelse, innovation, produktionsvirksomheder og turisme. På den vis bliver landbrugspolitik til mere end et spørgsmål om en i forhold til den færøske økonomi meget lille økonomisk sektor.

Denne nye tilgang tager udgangspunkt i de stedbundne muligheder. For at give et mere konkret billede af, hvad disse kan være præsenteres hovedlinjerne i arbejdet med Ny Nordisk Mad og Bioøkonomi/grøn omstilling samt cirkulær økonomi. Disse kan hver især give inspiration til helt konkrete tiltag på Færøerne.

Endelig præsenteres FN's Verdensmål for bæredygtig udvikling og det relativt nye begreb Resiliens, som på hver deres vis bidrager til at sætte den færøske udvikling/udfordring ind i et globalt perspektiv. For uanset, at landbrugsproduktion på Færøerne fylder uendeligt lidt i det store globale billede, så har den bestemt en berettigelse, især hvis den bidrager med lokale løsninger til det store globale spørgsmål, om hvordan vi skaber fremtidens fødevarerforsyning i en verden med en hastigt stigende befolkning, stigende usikkerheder som følge af klimaforandringer og konflikter. Med andre ord,

hvordan kan en færøsk landbrugspolitik bidrage til at skabe lokale bæredygtige og resiliente løsninger, som forbereder Færøerne til en fremtid med stigende usikkerhed og forandring.

OECD: The New Rural Paradigm

OECD har siden 1990 arbejdet med landdistriktspolitik (rural development) i en multi-diciplinær tilgang, hvor man har analyseret og evalueret nye og opkommende multi-sektorielle og sted-baserede tilgange og dermed har man etableret en omfattende analytisk ramme for moderne landdistriktspolitik.

Traditionelt har regional og landdistriktspolitik været domineret af et kompensationsparadigme, hvor selve formålet har været, at kompensere for strukturudvikling, frafald af arbejdspladser og økonomisk tilbagegang. I 2006 publicerede OECD imidlertid rapporten "The New Rural Paradigm – Policies and Governance", som opridsede en ny vej, et nyt paradigme. Det nye paradigme anerkender for det første diversiteten i forskellige landdistrikter og i rapporten præsenteres erfaringer fra forskellige regioner, hvor man har skabt nye muligheder ved at tage udgangspunkt i eksisterende forhold og ressourcer, så som geografi, naturgivne og kulturelle forhold samt social kapital.

Dette skifte i paradigme er imidlertid ikke let. Det medfører let en række udfordringer i forhold til policy og regeringsførelse. For det første rejser det behov for en mindre defensiv tilgang til landdistriktspolitik og for en stærkere koordination på tværs af sektorer, koordination på tværs af forskellige regerings/administrations niveauer og mellem offentlige og private aktører. Derudover kræver paradigme skiftet også et nye fokus på sted frem for sektor og et fokus på investeringer frem for subsidier.

I et senere studie fra 2012 (Promoting Growth in All Regions. OECD 2012) fokuserer OECD på spørgsmålet om, hvad der fremmer regional vækst. Studiet er baseret på 23 regionale cases og der oplistes en række vækst faktorer (Growth factors) og flaskehalse som hæmmer vækst (bottlenecks). De 23 regioner inddeles i dynamiske regioner, hvor væksten i perioden 1995-2007 har været højere end det pågældende lands gennemsnitlige vækst, og i mindre dynamiske regioner, hvor vækst har været lavere end det pågældende lands gennemsnitlige vækst.

I forhold til de dynamiske regioner fremgår det, at de væsentligste faktorer har været følgende: *Infrastructure and policy, institutions, human capital, innovation and the business environment.*

Institutional bottlenecks og policy oplistes også til at være de væsentligste faktorer i forhold til flaskehalse i de regioner, hvor væksten har været lavere end gennemsnittet. Derudover fremhæves også *Internal fragmentation and labour market mismatch; Human capital; Geographical bottlenecks; og Infrastructure and connectivity,*

Uddybende forklares følgende om institutional bottlenecks:

The most common institutional bottlenecks include poor mobilisation of stakeholders, lack of continuity and coherence in policy implementation by institution, institutional instability, lack of a common and strategic vision, low capacity and gaps in multi-level governance

Og om policy forklares følgende:

The policy paradigm appears to be a frequent bottleneck in our case studies, especially the inability to shift policies away from a relying on subsidies towards policies that mobilise a region's own resources and assets; inefficiencies in selected policies; insufficient links between different institutions; and slow reactions to external shocks.

I forlængelse af ovenstående fremhæves det, at succesrige regioner har arbejdet med et skifte til et nyt policy paradigm:

Important policy objectives and policies include adopting the new regional paradigm which shifts from a focus on subsidies towards building endogenous growth potential.

OECD studiet er baseret på et grundigt arbejde, som ikke har omfattet Færøerne. Men ikke desto mindre er det interessant, da vi med studiet i erindring kan forsøge at forholde os til, hvilket potentiale Færøerne besidder, og hvad der skal til for at forløse det. Og vi kan formentlig også godt tillade os, at se bort fra et teoretisk spørgsmål om, hvorvidt Færøerne kan kategoriseres som dynamisk eller mindre dynamisk. Det afgørende er, hvor står Færøerne, og hvordan kan Færøerne komme videre?

I den forbindelse er det værd at fremhæve, at der synes at være et klart politisk ønske om, at mobilisere Færøernes egne ressourcer og værdier og skabe nye muligheder, ligesom der også i blandt en række interessenter synes at være en klar erkendelse og vilje til, at gå nye veje. Den største udfordring ligger muligvis i, at få bundet det sammen med en effektiv sløjfe.

Ny Nordisk Mad

Ny Nordisk Mad er et velkendt begreb, som har sit udspring i "Manifest for et nyt nordisk køkken", som blev formuleret af 12 nordiske kokke på et nordisk køkken symposium i 2004. Færøerne var repræsenteret af Leif Sørensen og Gunnur Fossdal.

En af hensigterne med manifestet var, at sætte det nordiske køkken på det gastronomiske verdenskort og konkurrere mod de største køkkener i verden. Succesen er åbenlys, også på Færøerne hvor det gastronomiske landskab, ligesom i det øvrige Norden, har udviklet sig ganske bemærkelsesværdigt. Det viser sig blandt andet i antallet af nordiske Michelin-restauranter, som er steget

markant. Men også ved, at det nordiske køkken har været bidragende til, at styrke den lokale identitet gennem maden uden for de store byer. Dette understreges af regionale eksempler fra Færøerne, Bornholm, Åland, Island, Jämtland og andre nordiske områder. Men også fra andre regioner uden for Norden, som har ladet sig inspirere af manifestet. Eksempelvis i Estland, hvor landets førende restaurant ligger på den lille ø Muhu.

Udover fokus på det gastronomiske verdenskort, havde manifestet flere andre dagsordener, som har betydning i forhold til Færøerne. Blandt andet er det centralt, at arbejde med at fremme de nordiske borgeres kendskab til nordiske råvarer mangfoldighed og kulinariske kvaliteter på den ene side og fremme produktionen og producenterne af specifikke nordiske produkter og råvarer. Dette hænger rigtig godt sammen med den udvikling, som er sket på Færøerne især i forhold til marine råvarer, men i stigende grad også i forhold til blandt andet grøntsager, urter, lam.

Overordnet kan det også siges, at manifestet gennem sine 10 punkter sætter en ramme for innovativ tænkning, som bidrager til at fremme en lokal økonomi og bæredygtig produktion inden for fødevarerområdet. Desuden kan det nordiske køkkenmanifestet kobles direkte til OECD's arbejdet med det nye landdistriktsparadigme, ved at skabe en opmærksomhed om, hvad der skal skabe grundlaget for investeringer.

Derudover skabes også fokus på en klarere relation mellem forbrug og produktion og mellem by og land. Eksempelvis er der flere eksempler på, hvordan diverse aktører inden for fødevarerforsyning har skabt direkte koblinger mellem køkkenet og fødevarerproducenternes udvikling. Dermed vises, hvordan et givent køkkens efterspørgsel kan omsættes til en investering i bæredygtig udvikling i en landbrugsproduktion. Eksempelvis har Københavns Madhus, som forsyner byens skoler og institutioner med økologisk mad hver dag etableret et samarbejde med Bornholm og Lejre. På den vis skabes en direkte relation mellem efterspørgslen i København og udviklingsmulighederne på landet. Region Sjælland forsøger inden for samme tanke, at sikre *Regionale råvarer i regionens køkkener*. Det samme ses i flere og flere andre sammenhænge også inden for turisme og restauranterhvervene. Det færøske restaurationserhverv agerer også aktivt i denne sammenhæng, men endnu genstår at få dagligvarehandelen på Færøerne aktivt med.

Mulighederne i disse eksempler ligger grundlæggende set i, at skabe nye relationer, som ikke synes, eller som er blevet reduceret væsentligt som følge af en stærkt globaliseret økonomi, hvor det ofte er lettere at efterspørge en råvare til en given produktion fra en anden del af verden, end det er at fremskaffe råvarer produceret lokalt. Et andet eksempel end restaurationsbranchen kunne komme fra bryggeriverdenen. Det meste øl, som produceres rundt omkring i verden, er baseret på importerede råvarer. Det giver et klart fravær af et lokalt og sted baseret aftryk i produktet. I forhold til ølbrygning er der imidlertid mange muligheder for at udvikle lokale råvarer i

form af eksempelvis forskellige urter, humle og byg. Et nordatlantisk fokus på lokal maltproduktion kunne udvikles i forlængelse af NPA projektet om nordatlantisk byg. Byg er dog også et udmærket produkt, som kan indgå det moderne køkken. Eksempelvis bruges byg i det nordiske køkken i stigende grad til en variant over den klassiske italienske ret risotto. I den nordiske version bliver det til *bygotto!*

Sådanne relationer er i udvikling mange steder og i flere tilfælde med god succes, men også med store udfordringer og begrænsninger. Potentialet for Færøerne synes oplagt, men det kræver muligvis en mere strategisk og sammenhængende indsats for at speede denne proces op, ikke bare blandt erhvervet, men også i form af opstøttende offentlige instrumenter, som kan bidrage til at investere i disse muligheder. Men man skal starte et sted, og første skridt kan være, at forholde sig til de offentlige indkøb, som en mulig investering i lokale arbejdspladser i stedet for investeringer i arbejdspladser uden for Færøerne. Og dette sted kunne eksempelvis være de offentlige køkkener på Færøerne. Landssygehuset og/eller ældreomsorgsinstitutionerne kunne indledningsvist igangsætte et arbejde, hvor køkkenernes råvarer i stigende grad kommer fra de Færøske madproducenter.

Bioøkonomi

Bioøkonomi på Færøerne er naturligt nok domineret af et fokus på den blå bioøkonomi, hvor produktionen og potentialet er ganske stort.

Og selv om det er let at overse den landbaserede produktion, er det nok værd alligevel, at se på potentialet her også. Hensigten bør dog ikke være, at skabe en ny stor industri, men at fokusere på bioøkonomisk aktivitet, som stimulerer landdistriktsudvikling og som bidrager til, at skabe økonomisk aktivitet "på det yderste skær". Dermed bliver bioøkonomi interessant lige som Ny Nordisk Mad, da det giver en ramme for at tænke hvad og hvordan der kan investeres i den lokale økonomi.

I rapporten "Developing the Nordic Bioeconomy" fra Nordisk Ministerråd 2015 fremgår en række rekommandationer om hvordan den nordiske bioøkonomi kan udvikles og stimuleres.

Rekommandation nummer 7 fokuserer på muligheden for med bioøkonomisk aktivitet, at stimulere landdistriktsøkonomien:

Udvikl en strategi for den nordiske bioøkonomi med henblik på at stimulere landdistriktsudvikling

Udvikl en fælles strategi med henblik på at stimulere udviklingen af den nordiske bioøkonomi således at jobskabelse og udvikling af land- og kystdistrikter gives høj prioritet. Udvikl teknologier og processer til en

generation af småskala bioraffinaderier, med henblik på at opgradere de lokale ressourcer.⁷

Rekommandation nummer 8 fokuserer på udvikling af relevante instrumenter til at understøtte SME'ere:

Igangsæt målrettede nordiske bioøkonomi relaterede instrumenter til SMV'ere

Udvikl effektive SMV clusters i forbindelse med bioraffinaderier således at logistik tilpasses og transportomkostninger reduceres ved placering af raffinaderier tæt på SMV'erne, og vigtigst af alt sikre synergier ved udnyttelse af SMV'ernes forskellige sidestrømme og energi inden for disse clusters.⁸

Disse to rekommandationer bygger på, at der ligger et potentiale i selv små skala bioøkonomisk aktivitet til at skabe bæredygtig økonomisk aktivitet decentralt. Mange af de udfordringer, som det færøske landbrug står overfor, vil potentielt kunne imødekommes med en bioøkonomiske tænkning, da den vil kunne fremme en bæredygtig udnyttelse af bioressourcer, som ikke anvendes i dag, og som vil kunne være input til for eksempel foderproduktion.

Det ligger imidlertid uden for rammerne af denne rapport, at dykke ned i potentialerne, men det må klart anbefales at der ses nærmere på potentialerne, og hvordan disse kan understøttes af den færøske innovationspolitik.

Fokus på en nærmere udredning kan med fordel fokusere på følgende muligheder:

- Produktion af husdyrfoder fra forskellige ikke anvendte organiske kilder.
- Udvikling af mobile mikro-bio-raffinaderier primært i forhold til foderproduktion
- Videre udvikling af indsatsen omkring færøsk uld med øget tilgængelighed af genuint færøsk uld med fokus på hele værdikæden, som også drøftet i rapporten om uld.

⁷ Developing the Nordic Bioeconomy, Nordisk Ministerråd 2015, side 26. Rapporten er skrevet på engelsk og den omtalte rekommandation lyder således i rapporten: "Develop a strategy for the Nordic bioeconomy to stimulate rural development

Develop a common strategy for stimulating the Nordic bioeconomy in a manner where job creation and development of rural (and coastal) areas are given high priority. Establish technologies and processes for a new generation of small-scale biorefineries, upgrading local resources." Den danske oversættelse er dette notats forfatters ansvar.

⁸ Developing the Nordic Bioeconomy, Nordisk Ministerråd 2015, side 26. Rapporten er skrevet på engelsk og den omtalte rekommandation lyder således i rapporten: "Establish Nordic SME-designated bioeconomy relevant instruments Develop efficient SME clusters around biorefineries, thus simplifying logistics and cutting costs of transport by proximity, and most importantly harvesting synergy by using each other's side streams and energy within the cluster (embracing small, medium-sized and large industries)." Den danske oversættelse er dette notats forfatters ansvar.

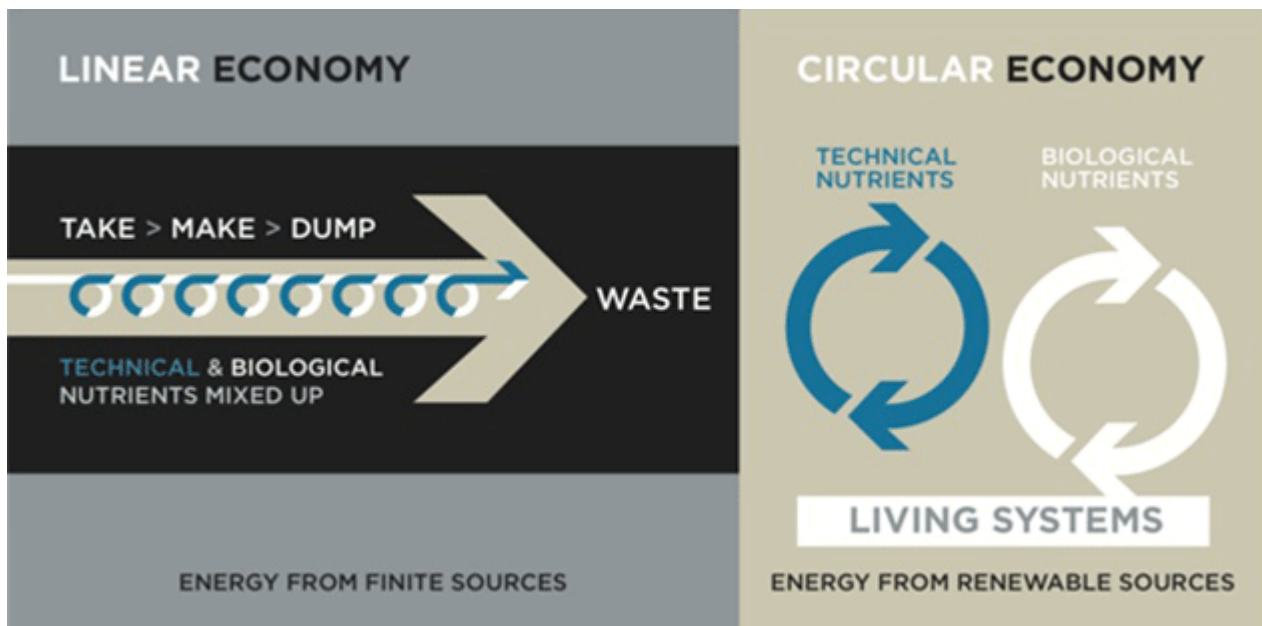
- Udvikling af og igangsættelse af opdræt af slagtekalve i samvirke med nedlagte malkestalde og ubenyttet græsmark i de mindre bygder.
- Udvikling inden for den traditionelle færøske kødbehandling (tørring/fermentering), eventuelt med brug af kalvekød til udvikling af nye kvaliteter og produkter.
- Udvikling af nye mejeriprodukter med eksportpotentiale, som det eksempelvis kan skimtes i Arlas og MBM's forsøg med ostemodning.
- Udvikling af mobile mikro-slagterier/bioraffinaderier, hvor slagtingen af dyr kan finde sted under respekt for veterinær og hygiejne lovgivning. Plus efterfølgende fuld udnyttelse af dyret.
- En sammenkobling af bioøkonomi og etablering af biogasanlæg på Færøerne
- Andre bioøkonomiske værdikæder for eksempel mellem raffinering af tang og efterspørgsel til foder. Sammenhæng mellem bryggeri og foder (mask) hvis ikke det allerede sker.

Cirkulær Økonomi

Cirkulær økonomi er et relativt nyt udtryk, som er koblet til vores tids store og stærkt stigende brug af ressourcer, og dermed er det et væsentligt begreb i forhold til at arbejde med bæredygtig udvikling. Cirkulær økonomi har den fordel, at det brugt rigtigt, både giver en miljømæssig gevinst i form af reduceret pres på klodens ressourcer, en økonomisk gevinst i forhold til en meget mere rationel brug af ressourcer og i forhold til at der ved en højere anvendelsesgrad og genanvendelse vil komme en stærkt reduceret mængde af ressourcer, som skal behandles som affald, og endelig potentielt en social gevinst i form af skabelse af nye lokale jobs, som følge af etablering af nye lokale værdikæder.

Begrebet cirkulær økonomi er på ganske få år blevet et meget centralt begreb. Dette ikke mindst takket være *Ellen MacArthur Foundation* i London, som på få år har gjort en bemærkelsesværdig indsats for at få alverdens virksomheder og politikere til at tale om cirkulære forretningsmodeller.

Cirkulær økonomi er mest af alt en fremtidsvision, mange forsøg og nyudviklinger gøres, og verden har på kort tid taget de første og vigtige skridt væk fra den eksisterende økonomiske model, som kan beskrives som lineær økonomi. Lineær økonomi er den dominerende norm i forretningslivet, hvor virksomheder producerer et produkt, sælger det til forbrugeren, som smider det ud på lossepladsen eller til forbrændingen. Producer – forbrug – smid-væk.

Om end Cirkulær Økonomi kan siges at være en vision, er den formet ud af et stort og stigende behov for, at bruge de ressourcer vi har på en langt bedre vis. Råvareprisernes fluktuationer på de globale markeder er evidente, og udgør i sig selv en voldsom sårbarhed (og for nogle en stærk kilde til spekulation). Med en fortsat stærkt stigende befolkningsvækst, klimaforandring og meget andet, er der intet der tyder på, at det globale pres og efterspørgsel på råvarer ikke fortsat vil stige. Og råvarerne i den fossile økonomi er jo kendetegnet ved at være ikke fornybare. Cirkulær økonomi er dermed en venlig erindring om, at vi må finde nye tilgange til hvordan vi behandler vores råvarer. Venlig på den vis, at den ikke blot giver et billede af hvad der er galt, men også anviser en positiv mulighed for at skabe noget nyt og værdiskabende.

Jorden har begrænsede ressourcer, og det afspejler sig tydeligt i vores nuværende økonomiske krise. De tårnhøje oliepriser, som vi så for få år siden, og som vi må forvente indfinder sig igen. Men priserne på næsten alle andre råvarer er steget uafbrudt i de sidste 10 år, og har nu nået et niveau højere end nogensinde i vores industrielle historie. Vi betaler mere for madvarer, metaller, sjældne jordarter og ikke-spiselig landbrug (fx bomuld), og det skyldes næsten udelukkende, at vi har mangel på dem. 7 milliarder mennesker, der alle skal eje en fladskærm, er dømt til at fejle, hvis vi har tænkt os bare at smide den ud efter brug.

Cirkulær økonomi opstår der, hvor vi lukker hullet. Det sker ved at redesigne vores produkter, så mindst muligt eller intet går til spilde, når produktet er udtjent og "dør". Det vi smider væk, kan gå tilbage til producenten, eller tilbage i naturen, uden at den tager skade.

Som allerede antydnet er der en god forbindelse mellem cirkulær økonomi og bioøkonomi. For Færøerne gælder det derfor om, at se på potentialet og

mulighederne i en lokalt forankret cirkulær bioøkonomi. I tillæg til nogle af eksemplerne fra afsnittet om bioøkonomi kan der her peges på betydningen af for eksempel et biogasanlæg samt separation af gylle; biogasanlæggets betydning for grøn energiproduktion baseret på både affald fra fiskeopdræt, fiskeindustrien og fra landbrug foruden også husholdningsaffald, samt et betydeligt mere miljøvenligt gødningsprodukt fra separation af gyllen.

FN's Verdensmål

FN's generalforsamling vedtog i september 2015 FN's Verdensmål for bæredygtig udvikling. Målene er seneste bidrag til den globale indsats, som fandt sin start ved Stokholm konferencen i 1972, og som udvikledes frem mod Brundtland rapporten og Rio konferencen i 1992. Senere kom FN's millenium goals og nu endelig seneste skud på stammen i form af de nye verdensmål frem mod 2030.

FN's verdensmål består af 17 mål og et antal delmål, som på forskellige vis beskæftiger sig med de sociale, økonomiske og miljømæssige aspekter af bæredygtig udvikling.

De 17 mål

Det er væsentligt at understrege, at verdensmålene ikke kun handler om, hvad der skal ske i udviklingslande. Målene er lige så gyldige i Europa som i Afrika og peger på globale udfordringer, som hele verden har andele i!

Man kan naturligvis stille spørgsmålet, hvorfor skal Danmark og Færøerne interessere sig for mål nr. 2 Stop Sult, da der ikke er sult i vore lande? Det findes der forskellige argumenter for, hvoraf nogle har et etisk moralsk udgangspunkt, mens andre ser på handelsmuligheder. Og så er der endelig

argumentet om, at uanset at der ikke er sult på vore breddegrader, så vil konsekvenserne af stigende sult også ramme os gennem et øget prispres, flygtningestrømme og lignende.

Mål nr. 2 handler da også om meget mere end sult, og mere bredt om hvordan vi kan skabe mere bæredygtige og resiliente fødevarer-systemer.

Blandt delmålene findes følgende, som blandt meget andet, understreger, at også Færøerne tæller i det store globale billede. Delmålene findes endnu ikke oversat til dansk, men der er indsat beskrivelse af tre af områderne, som har en vis relevans for Færøerne.

- Frem mod 2030 skal der arbejdes for, at den globale landbrugs produktivitet og indkomst for små fødevarerproducenter skal være fordoblet. Særligt gælder dette i forhold til kvinder, oprindelige folk, familielandbrug, pastorale landbrug og fiskere.
- Frem mod 2030 skal der arbejdes for at sikre bæredygtige fødevarerproduktionssystemer og implementering af resiliente landbrugspraksisser, som øger produktiviteten og produktionen og bidrager til at vedligeholde økosystemer og styrke disse kapacitet til at tilpasse sig klimaforandringerne, ekstreme vejrforhold, tørke, oversvømmelser og andre katastrofer, og som gradvist forbedrer landskabet og jordens kvalitet.
- Frem mod 2030 skal den genetiske diversitet af frø, kultiverede planter og domesticerede husdyr samt relaterede vilde arter opretholdes.

Alle mål og delmål kan findes på dette link:

<http://verdensbedstenyheder.dk/verdensmaal/>

Et centralt spørgsmål i forhold til Verdensmålene er dog, hvordan i alverden kan de oversættes til noget meningsgivende i den hverdag og den virkelighed, vi alle er en del af, og hvad betyder det helt konkret for Færøerne? Et bud kunne være, at formulere en ganske enkel (om end udfordrende) ambition om, inden for 5 til 10 år at fordoble antallet af mennesker beskæftiget i det færøske landbrug, og som bidrager til at producere mere, at skabe en mere bæredygtig og resilient landbrugspraksis, og som tager hensyn til de tre omtalte delmål. Det vil være en ambition, som bygger videre på landsstyret regeringsgrundlag i forening med en lokal omsætning af FN's Verdensmål.